

DÉR ZOLTÁN

Az első műhely

Életjel

MINIATŰRÖK 12.

A nagy alkotók műveit készen kapjuk: a költemények, a novellák, a regények, drámák első igazi átélése sokszor döntő. Megragad s arra késztet bennünket, hogy befogadjuk őket. De a mű tovább hat, ismétletlen gondolkodásra késztet, hogy mélyebben megismerkedjünk vele s azokkal az ismeretlen, vagy még nem eléggé felderített mozzanatokkal, amelyek az író pályájának kezdetén elindításában jelen voltak.

Szabadka Kosztolányiját már sokan megírták. Életrajzának, értékelésé-

73

ÉLETJEL MINIATÚRÖK 12.

Szerkeszti:

**DÉR ZOLTÁN, LÉVAY ENDRE
és URBÁN JÁNOS**

Műszaki szerkesztő:

GAJDOS TIBOR

A fedőlapon levő arcképet

KARINTHY FRIGYES

rajzolta

A fülön levő Kosztolányi-arcképvázlat

PETRIK PÁL

munkája

Sajtó alá rendezte:

LÉVAY ENDRE

DÉR ZOLTÁN

Az első műhely

(Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)

Életjel

1970

*Ez a könyv ötszáz példányban készült.
Háromszáz számozott példányt a szerző
kézjegyével látott el.*

**A Szabadkai Munkásegyletem kiadása
Pannónia Grafikai Műintézet nyomása —
Szabadka**

»Mi marad hát az egészből?« Az *Aranysárkány* írója kérdi ezt önmaga nevében s az érettségi tortúráján keresztülvergődött diákhősei nevében is. Mi marad annyi esztendő hozományából, a játék, a tanulás, a folytonos készülés, várakozás izgalmaiból? Mi marad az ifjúságból? A válasz, az *Arany-sárkány*beli válasz lehangoló:

»Pajtások, sarokba vágni a könyveket, feltüzelni mind. (...) Leghelyesebb felejteni. Felejteni mindent, amit magukba szedtek, először a számtant és görögöt, majd a fizikát és latint, felejteni minden rendhagyó ígét, azt is, mikor született Kisfaludy Károly és mikor halt meg Berzsenyi Dániel. Sajnos, felejteni se tudtak oly gyorsan, mint óhajtották volna.

Egyelőre a cigarettánál maradtak. Újra rágyújtottak. Egyszerre kattantak az ezüst cigarettatárcák. Ők, kik nemrégén még őszintén lemarházták egymást, s világért sem adtak volna egy tollat, egy fél almát, levetközték tisztességesen bevallott, emberi önzésüket s

felöltve a polgári kedvesség koldus-condráját, váltig kínálgatták egymást:

— Parancsolj, kérlek. De parancsolj az enyémből. Török. Majd aztán én is veszek.

Ez volt az élet?

Igen, ez volt az élet.«

A kérdést meg kell ismételnünk: »Ez volt az élet?« Ha az *Aranysárkány* írója szomorú igennel válaszolt, megvolt rá az oka: a húszas évek kietlen világa, önmaga elszigeteltsége, a családja körül egyre közelebb ólálkodó betegség és halál esetei. De jól tudjuk, hogy tíz év se telik el, s az életét összegező költő megrendült köszönettel eszmél rá, hogy »mégiscsak egy nagy ismeretlen Úrnak vendége« volt. S ez a »nagy ismeretlen Úr« a csodákat, szépségeket adó sikeres élet jelképe. A »vendégség«, amelyben költőnk részesült, fizetsége annak a soha nem szűnő szorgalomnak, láznak, alkotó szenvedélynek, amellyel Kosztolányi egész életét végigélte. Az *Aranysárkányban* elhangzott kérdésre — »Ez volt az élet?« — volt tehát más válasz is. S nemcsak a *Hajnali részegség* látomásának káprázatában, de benne rejlett ez a válasz abban az anyagban is, amelyet az *Aranysárkány* írója a keserű kiábrándultság jegyében interpretált.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy ezt az anyagot, Kosztolányi utolsó gimnáziumi éveit, s ezen belül önképzőkori működését az anyag eredeti logikája szerint szólaltassa meg. Visszapaperelje az *Aranysárkánytól* azt, ami

nem veszhett el. »Vajon megvan-e még?«, kérdezi a regény egyik alakja, s a másik így felel rá: »Alig hiszem. (...) Az ilyen papírból van. Egy nyár, két nyár és vége. Hamar elrongyolódik.« Egy percig se hisszük, hogy a regény bonthatatlan szépségét kétségessé tehetnénk. A szándék is idegen volna tőlünk. Csak abban reménykedünk, hogy a maga eredeti mivoltában — tehát az írói földolgozást megelőző állapotában — megszólaló anyag módosítja a költő egy élettájáról a regény által kialakított képet. S egyúttal a gazdag tehetség bölcsőjére, forrásaira, edződésének egy fontos szakaszára is fényt derít.

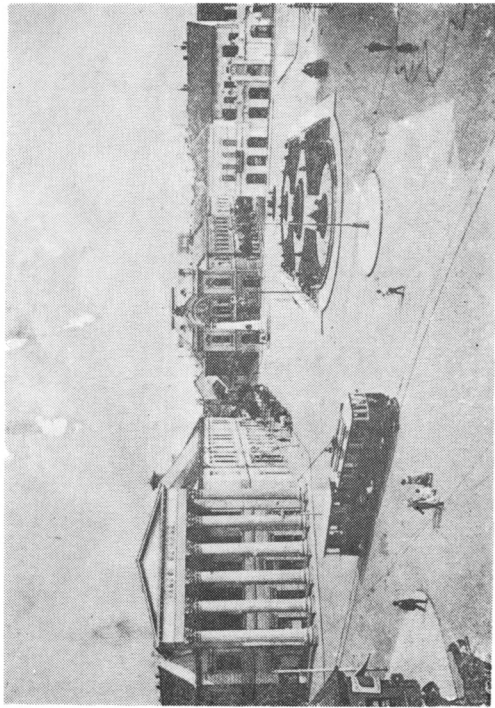
*

A Kosztolányi-irodalom számára Szabadka s az író itt töltött gyermek- és ifjúkora máig a titkok forrása. Maga az író is többször kinyilvánította, hogy művészete innét szívta legdúsabb táperőit: »A vidék a csodák földje. Aki itt nő fel, annak tágabb a szeme, mint azoknak, akik egy nyugodt, bölcsen berendezett fővárosban kapják az életől a keresztséget. Engem a magyar kisvárosban rejlő titokzatosság, a vidéki emberben rejlő misztikum zaklatott írásra, és csak annyiban érzem magam írónak, amennyiben a vidékben munkáló erőtől kaptam erőt.« (*Írók, festők, tudósok*. Budapest, 1958. II. 333—334.) Tünődve az író sztoicizmusának gyökerein, a sebzékenységgel határos érzékenység magyarázatát legutóbb Ső-

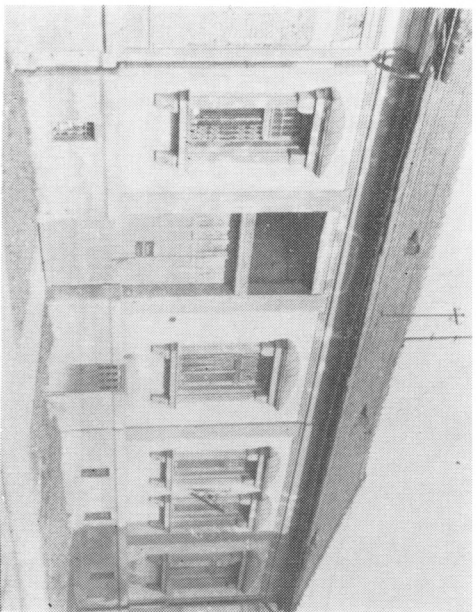
tér István is itt, a század eleji Szabadka, a Kosztolányi család helye és szerepe körül vélte megtalálhatónak. (Kritika, 1965. 4. 28.)

Nem szeretnénk túlbecsülni a föltárható adalékokat, motívumokat, hiszen tudjuk, hogy a tehetségnek vannak a környezetből le nem vezethető hajlamai, adottságai — s talán ezek a fontosabbak —, de az önképzőkör porondján megjelenő ifjú Kosztolányi még annyira nyers, olyan kihívó alakban mutatja sajátos hajlamait, hogy vele foglalkozni csupán ezért is érdemes volna: íme, ilyen volt ő a kultúra, a fegyelem, a szkepszis és a műforma előtti állapotban.

Utunk nem egészen töretlen. A *Mostoha* címen 1965-ben közzétett dokumentumgyűjteményben külön fejezet foglalkozott Kosztolányi önképzőköri munkásságával, s földolgozza a kérdést Kiss Ferenc Kosztolányi-monográfiája is. (Kéziratban olvastuk.) Az utóbbi azonban, az egész életműre kiterjeszkedvén, arányai miatt is csak a lényegre szorítkozik, a *Mostohában* viszont inkább az események krónikási ismertetésére törekedtünk. Így adósok maradtunk a dokumentumok értelmezésével, a költői jellem rajzához adható tanulságok hasznosításával. Szegényesebb volt anyagunk is. Ezúttal viszont nemcsak az eddig föllelt dokumentumokat, az önképzőkör jegyzőkönyveit, az érdemkönyv által megőrzött Kosztolányi-szövegeket vesszük vallatóra, de több ismeretlen Kosztolányi-művel

Kosztolányi Szabadkája

A költő szülőháza

*Kosztolányi Árpád, a szabadkai gimnázium
egykori igazgatója*

Az önképzőkör éveiből

is gazdagítjuk anyagunkat, s vizsgálódásaink tágabb érvényének jelzésére is kísérletet teszünk.

*

Kosztolányi az 1901/1902. tanévben, tehát hetedikes gimnazista korában lett az önképzőkör tagja. Hogy mit jelentett számára ez a lehetőség, csak úgy képzelhető el, ha tudjuk, hogy az egyívású fiatalok számára ez az önképzőkör volt a közszereplés, az ambíció kiélhetésének ha nem is egyetlen, de legizgalmasabb fóruma. »Az igyekezet — írja Kiss Ferenc — itt elveszti a tanulást oly sokszor megkeserítő kényszerűség nehezékeit. Kitűnő játék, hódító torna ez a közszereplés. Az itt szerzett dicsőség teljessége érdekében, a száguldás lendületében az addig unalmas tárgyak akadályait is könnyedén átviszi. A sikerek aztán újra visszahatnak a vállalkozókedvre. Most már valóban ő az iskola díszé.« (I. m.) És ez új fejlemény, mert a hatodikban félévkor még elégségest kap matematikából, s év végén is hat jó húzza le jelesei értékét. *(Szabadka sz. k. város községi főgimnáziumának értesítője az 1900/1. tanévről.)* Hetedikben viszont vallástanból, magyarból, németből, latin és francia nyelvből, földrajzból, mennyiségtanból jelese van, s csak tornából és magaviseletből jója és görögből elégséges. (Az utóbbi tantárgy, sajnos, már akkor sem számított sokat.)

A feltörés tehát a rendes tanulmányok vonalán is szembeötlő, az önkép-

zőkörü eredmények vonalán pedig szinte elsőprő. Egyetlen kivételtől eltekintve a díszkönyvbe kizárólag Kosztolányi-írások kerülnek, pedig »elfoglaltsága« miatt be se írja az erre érdemesítettek mindenikét. A pályadíjak közül egymaga többet megnyer, mint a pályázók összesen. Az arány: 7:6 az ő javára. Nyertes művei közt tanulmány, műfordítás, eredeti vers, elbeszélés és bírálat egyaránt akad, ami szorgalmát s a tehetség minden irányú ambícióját is bizonyítja. Arany lírája, Heine és Vergilius jelezhetik az érdeklődés tágasságát, a tehetség erejét s a munka színvonalát majd az egyes művek közelebbi vizsgálata révén próbáljuk megmérni.

Ebben a buzgó munkálkodásban bizonyára a tradíciónak s Kosztolányi helyzetének is része van. Világosabban szólva annak, hogy apja a gimnázium igazgatója s az önképzőkör tiszteletbeli elnöke. S ezt a tisztelet, az utóbbit is, Kosztolányi Árpád nemcsak hivatalból vette komolyan, hanem azért is, mert annak idején ő is tagja, sőt egyik főszereplője, az 1874/75. tanévben pedig titkára is volt ugyanennek az önképzőkörnek. Megválasztásának talán szépséghibája, hogy egy évközben adódó konfliktus folytán került rá sor, amikor is a megválasztott vezetők a bál betiltása miatt lemondtak. (A szabadkai főgimnázium önképzőkörének jegyzőkönyve. 1874/75. Szabadkai Városi Múzeum. 128. sz.) Ám ha ez túlzott lojalitásra vallana is, annak értékéből

semmit sem von le, hogy Kosztolányi Árpád az ülések többségén hol verseivel, hol bírálataival, de szinte mindig sikert aratott.

Az ifjú Kosztolányit kötelezhette tehát ez a példa is, és bizonyos, hogy kötelezte az apja igazgatói hivatala miatt ráirányuló figyelem és ráháruló felelősség. Jelen voltak itt a család barátai és titkos vagy nyílt ellenségei. Az önérzetes, nagyra törő ifjú költőt ez a megkülönböztetett szerep csak sarkallhatta. És sarkallhatta az ifjabbak bámulata, akik között mindig ott volt unokaöccse, Brenner József, vagyis Csáth Géza, a mindenkori pajtás, sakkelenfél és az első Kosztolányi-művek lelkes bírálója s közönsége egy személyben.

Lehetne még sorolni a külső ösztönzéseket, de együtt valamennyi sem olyan fontos, annyira ösztönző, mint az ifjú Kosztolányiban már évek óta halmozódó s egyre mohóbb ambíció. Van ebben szereplésvágy is, munkaszenvédelem és van valami alaktalan türelmetlenség, amely alig bírja kivárni, hogy a tehetség természetes kifutópályáihoz elérkezzen. Az ember ámulni kénytelen a hatodikos gimnazista naplójából lépten-nyomon kiütköző hivatástudat láttán. Annak tudata láttán, hogy ez a kamasz mennyire biztos a maga majdani nagyságában. A Vörösmarty-évforduló ilyen képzelgésre indítja: »Mily szép nagynak lenni. Tán 100 év múlva az én ünnepségemet fogja bámulni a világ?« (Kosztolányi Dezsőné: Koszto-

lányi. Budapest, 1938. 65.) S ha itt még jelen van a kétség, később már nyoma sincs: »Jóska megbírálta 4—5 versemet. Azt mondja, hogy nagy költő leszek s én hiszem, habár nem vagyok könnyen hívő ember, érzem a tehetséget.« (Uo. 68.) Másutt: »Bármiképpen legyen is ez, érzem, hogy belőlem — ha segít a jó Isten — *nagyember lesz*,...« (Uo. 75.) Ha mégis kétsége támadna, nem a cél elérése válik kérdésessé, csupán az, hogy »mi vezet jobban a nagysághoz, mi fejleszti ki jobban a talentumot: az iskola, vagy a vele való dac?« (Uo.) Mosolyogtató meditáció, pedig nem utoljára került költőnk ilyen dilemma elé.

Jelen összefüggésben azonban a költői öntudat és becsvágy magas foka a lényeges, mert ez az a pozíció, ahonnan az ifjú Kosztolányi a világot nézi. A világot általában, az irodalmi produkciókat pedig különösen. Csillag Károly március idusára írt ódáját például így bírálja: »Dagály, szóvirág, hatni akaró jelzők bőviben voltak, de fenséges gondolat éppen nem.« (Uo. 87.) Pedig Csillag a város »vezető költője«, akinek tehetségét még el is ismeri Kosztolányi (Uo. 57—58.), de a rossz műre így se talál fölmentést. Nem is nagyon keres, mert a tehetetlenséget a porondra még be nem bocsátott versenyző ingerültségével nézi. Nincs valami jó véleménnyel német tanárjáról, Gaál Ferencről sem, pedig az önképzőkörben is Gaál a vezető tanár: »Gaál német professzorom a múlt órán azt

találta kibőffenteni, hogy *Mignont* még nem látta jó fordításban. Nekem se kellett több, megcsináltam, s ma kivítem neki. Azt mondta, szép, jó, de van benne verstani hiba. (?) Ez alkalommal azt tapasztaltam, hogy a mi kis Gaálunk nemcsak az *irodalomhoz*, hanem *a verstanhoz sem ért egy betűt se.* »Intra«. Ez nem állhat jambus sorban, pedig spondeus! Apropó! Schmausz elhozta Szász Károly Mignon-fordítását, nem vagyok oly ostoba, hogy magamnak hízelegjek, de nekem az enyém sokkal tökéletesebb, mint Szászé.» (Uo. 85—86.)

Vizsgálódásaink szempontjából nem túlságosan fontos, helytálló-e ez a Gaál tanár urat illető, nem éppen finom bírálat, de mielőtt a diák Kosztolányi jellemzését folytatnánk, annyi időt érdemes szakítanunk, hogy a szóban forgó műfordítást megismerjük. Bátorít erre az is, hogy kitérőnk egy ismeretlen művel gyarapítja a Kosztolányi-filológiát.

MIGNON

Műfordítás Goethétől

Isméred a hont, hol citrom virul
S arany narancs int a fa lombirul;
S halk szél fuvall a nyájas ég alatt,
S mirtusz s babér zöld ágat

[hajtanak.

Isméred-e?

Oda! Oda

Mennék veled, szép kedvesem, tova!

S a házat? Azt jól tartja oszlopa,
Ragyog, tündöklük fénytől a szoba,
Sok szép márványszobor tekint

[reám:

Mi baj, mi bánt, mondd el szegény

[leány.

Isméred-e?

Oda! Oda

Menjünk veled oltalmazóm tova.

És a hegyet s a felvivő utat?

Őszvér a ködbe feljárót kutat.

Barlangba' van az ő s sárkánycsalád.

A szikla reng, és zúg az ár alább.

Isméred-e?

Oda! Oda

Vigyen utunk! Atyám, engedj tova.

1901. március 7.

Gaál tanár úr bizony nem túlzott, amikor úgy vélte, hogy nehéz jól lefordítani ezt a verset. A műfordítót mindenekelőtt a párbeszédes előadás teszi próbára. Balladaként íródott. De gondot okoz a párbeszéd és a zárt szimmetriák feszültsége s főleg a paralell kérdések és a refrén visszaadása, mivel a déli hazája után sóvárgó lány fájdalmas vágyakozásának kifejezésében ezeknek az ismétlődő mozzanatoknak nagy a szerepük. Abban viszont a diák Kosztolányinak van igaza, hogy Szász Károly elég gyöngén interpretálta ezt a verset. Hogy gyöngébben-e, mint költőnk, arra még visszatérünk. Egyelőre az a fontosabb, hogy Szász Károly, minden szorgalma ellenére, ezúttal a vers legdinamikusabb elemét

ferdítette el. Azt a sort, melyben a déli tájak után vágyódó leány vallatva kérdi, hogy azt a csodás vidéket:

Kennst du es wohl?

Dahin! Dahin

Möcht' ich mit dir, o mein Gelibter,
[ziehn.«

Vagyis, hogy »ismered-e jól. Oda, oda, Kedvesem, oda óhajtanék menni veled.« — Szász Károly ezt a sóvárgó kérdést — »Kennst du es wohl?« — így fordítja: Tudod, ah! Tudod, ah!« S ezzel suta pihegésre gépiesíti a megindult lírát, sőt a szótagszámot is szaporítja. Igaz, hogy az első sorban is azt kérdi, hogy »Tudod hol a hon,...«, s így mikor ismétlődik ez a kérdés, már az »ismered« jelentése is beleérthető. De csak jóindulattal, tehát nem hat olyan megejtő természetességgel, mint az eredeti. Az eredeti három strófában ez a kulcsfontosságú kérdés ismétlődik, természetesen kérdőjellel. Szász felkiáltójellel akarja pótolni lírai erejét.

Egyébként azonban még a legújabb műfordításokhoz képest is elég lelkiismeretes Szász Károly munkája. Előbb bírált megoldásával nemcsak veszített, de valamit nyert is. Mert a »Dahin! Dahin«-ba foglalt refrént magyarra úgysem lehet pontosan átteni, ha a jambikus kizengést s a »Dahin« ismétlődésének bőségét is vissza akarja adni a fordító. Szász Károly megoldása, ha ritmikailag pontatlan is, de jobb, mint Kosztolányinál a tompa »Oda! Oda«. Különös, hogy Szemere Miklós korai

megoldását — Felé, felé — Szász Károly is, Kosztolányi is mellőzte, pedig napjaink fordítója, Vas István is hasonló formát választott: »Csak dél felé! / Te ismered!«

Különben Kosztolányi pontosan Szemere nyomán kezdi: »Isméred a hont...«, de aztán láthatóan önállóan halad. Milyen sikerrel? Ha csak a teljesítményt nézzük, bizony elég önkényesnek lehet mondani. A narancs *intése* kevesebb, mintha *égne*, gépies az első szakasz sorkezdetében az S háromszori ismétlődése. Mikor az »Isméred« intonációt a második és a harmadik szakasz élén fölcseréli más szóval, a vers szimmetriája ellen vét, s téved, amikor a végén a lányt úgy beszélteti, hogy el akar menni az apától, holott éppen *vele* akar menni.

A finomabb hibák fölsorolásától bizvást eltekinthetünk, hiszen az előbbiekkal sem a teljesítmény megrovása volt a célunk, ellenkezőleg: annak érzékeltetése, hogy ez a fiatal diák, ha kócosan, ha fellengzősen is, de már úgy dolgozik, hogy teljesítményét a mesterekével össze lehet vetni. Nyilván túloz, amikor a magáét Szász Károlynál jobbnak tartja, de az igaz, hogy a vers igen szigorú, erőt próbáló ritmikáját és rímelését elég hűségesen vissza tudja adni. Gaál tanár úrnak abban igaza volt, hogy ebben is akad prozódiai hiba. Igaz, hogy a refrénben szereplő »Oda! Oda« bizony jambusnak süket, pedig a »Dahin« fölgyúl, mint egy messze üzenő sóhaj, de egyébként nagyon megfelel a mértéknek.

Fontosabb azonban, hogy — ha ön-
érzete alapját és indítékait nem is mé-
ri patikamérlegen — magát joggal érzi
egy nem középiskolás fokú versengés
részeseének.

El lehet képzelni, hogy a fölénytudat
és becsvágy ajzására milyen türelmetle-
nül nézhette az önképzőköri gyarlóságo-
kat. Már hatodikos korában is, amikor
még — a legfelsőbb osztályosok kegyé-
ből — csak hallgatóként lehetett jelen.
»Nagy várakozással néztem már hetek
óta a mai napnak elébe — írja 1900.
november 3-án —, mert tudtam, hogy
a mai napon tartja az önképzőkör II-ik
rendes ülését. (...) Borzasztó önképző-
kör. Kétségbeesett munkássággal dol-
gozik és mindegyik verset ír, verset,
boldog, boldogtalan. (...) Szeifert Ernő,
az önképzőkör titkára. Szó sincs róla,
hogy nem tehetséges ember, de (...)
oly magasan tartja a fejét, mintha a
világirodalom legkiválóbb alakja volna!
(...) Szegény peches ember Catullus
egyik epigrammáját fordítá le, mely a
rómaiak affektációját gúnyolja, hogy a
hehezetet kelletténél erősebben ejtik ki.
Valóban oly abszurd helyzet fejlődik
ki a műfordításnál, hogy kénytelen
lesz az ember nevetni. Így kezdi:
Khedves. A magyarnak ez nem szoká-
sa.« Ezután egy elbeszélésről mutatja
ki, hogy hamis, mert »nem tudja elérni
természetes eszközökkel az alapesz-
mét.« (Uo. 52.)

Idézhetnénk még a türelmetlenség
hasonló megnyilatkozásait, de ideje
volna most már arra figyelniük, mi-

ként viselkedik, miként bontakozik ki áhított terepén ez a mohó ambíció, s milyen magatartást választ, milyenre kényszerül az ember, amikor olyan közegbe kerül, ahol ütközni kénytelen.

Hogy ütközik, sebeket ad és kap, s végül ezért az iskolából is kicsapják, ez már eléggé ismeretes. Szól róla Kosztolányiné (I. m. 107.), s tüzetesen a *Mostoha* vonatkozó tanulmánya is. Ezek ismeretében is érdemes arra rámutatni, hogy a rendkívüli ambíció és tehetség milyen nehezen fér meg az adott keretben. Alig van önképzőköri ülés, ahol ne támadna körülötte valamilyen nézeteltérés, többször éles konfliktus is. Pedig megtörténik, hogy elismeri társai teljesítményét. Az 1901/2. tanév első ülésén, szeptember 29-én dicséretesre ajánlja Kálnai Dezső szavalatát. A második és harmadik rendes ülésen, noha éles bírálatban részesül, megnyugszik a kör határozatában. Van tehát benne tolerancia, s tud figyelni mások érveire is, ami fontos adottság önelégült ifjak esetében, — s mégis, már az első ülésen is ádáz vita támad körülötte. *Rügyfakadás* című verse az ütközőpont. Van, aki dicséri, mások semmitmondó képeket, frázisokat, rendetlenséget észlelnek benne. Hogy Kosztolányi milyen sértetten és sértőn válaszolhatott, az sejthető abból is, hogy többen jegyzőkönyvi megrovással akarták büntetni hevesességéért. Szerencséjére a vezető tanár megfékezte az indulatokat.

De bizony csak átmenetileg, mert az igazgatófiú vehemenciája egyáltalán nem félemlítette meg a tagokat. Sőt talán még szította is bennük a szembeszegülés ingerét. Az iskola igazságos rendje, az erők jó egyensúlya okozta-e, hogy ez így történt, tény, hogy a harc az októberi rendes ülésen (október 6-át rendkívüli ülésen ünnepelték) ismét kiújult. Pedig a főbíráló dicsérettel szólt a napirenden levő Kosztolányi-írásokról, de Salamon Viktort ez sem fészelyezte abban, hogy el ne mondja: az iromány valószínűtlen, természetellenes, s erőlteti a népies kifejezéseket. A megrovást védelem követte, újra támadás, majd újra védelem, s mert Kosztolányi úgy vélte, hogy a vitázók megsemmisítették egymás érveit, s mert a vezető tanár is jól egyensúlyozott, ezt az ülést és a következőket még a vita kereteiben vészelte át az önképzőkör.

Az egyik decemberi ülésen azonban ismét robbanáshoz vezetett az állandó súrlódás. Kosztolányi ugyanis kimutatta, hogy Jámbor István *Egy őszi est* című írása Gogol-plágium, s a kör tekintélyén esett foltot Jámbor kizárásával javasolta megtorolni. A vezető tanár közbelépésének jóvoltából Jámbor ugyan megúsza a jegyzőkönyvi megrovással, de az afférra forrósodott vita során már goromba sérelmek estek. Nagy Nándor jegyző, Kosztolányi egyik legdacosabb ellenfele, Jámhort védelmezve leszemtelenezte költönket és párthíveit, akik »gyöngelméjük és

plagizátorok társaságának» titulálták a tagságot, s a kilépéstől csak azért riadtak vissza, mert Gaál Ferenc figyelmeztette őket, hogy ez a gimnázium elhagyását is jelentené.

És ettől kezdve szinte minden ülés a botrány közelében zajlott le, mert a jegyzőt kizárták ugyan, s Kosztolányi egyik híve, Kálnai Dezső is jegyzőkönyvi megrovást kapott, de a harci kedv ettől mitsem csitult. Ehhez képest még szerencse, hogy Kosztolányi a *Sírvirágok* című ciklusáról mondott bírálatok hallatán (a december 22-i ülésen) csak annak bejelentésére szorítkozott, hogy többet nem lép föl eredeti művel, csupán bírálattal. Ez azért vall nagy önfegyelemre, mert ciklusáról a bírálók — szép számmal — ilyeneket mondtak: »Minél tovább olvassa az ember ezeket a középszerű verseket, annál több hibát vesz észre bennük.« Így Kellert Benő. Grüner Andor harminc verstani hibát vet a szerző szemére, s »fonnyadt virágok«-nak nevezi a ciklust. Mivel kedvezőbb bírálatok is elhangzottak, végül jó érdemfokkal megúsza ugyan Kosztolányi, de a kör ellenszenvét így is érezhette, s ezt ki is nyilvánította.

Mindezek ellenére sem mondható, hogy ezek a csetepaték kialakult csoportok, klikkek összeapásaiként zajlottak le. Az ugyan igaz, hogy a *Sírvirágokat* levágó Grüner Andor *Elszakkadt húr* című költeményét Kosztolányi a tizenegyedik ülésen »végtelenül silány«-nak minősíti, de az április 27-i

ülésen már egyetért Friedmann Ferencel, aki díszkönyvbe ajánlja ugyanennek a Grünernek egy másik versét.

Azt hihetnénk, hogy ebben is szerepe van a klikkérdeknek, hiszen Friedmann Kosztolányival tartott a korábbi összecsapások során. Amire már csak azért is föl kell figyelünk, mert ez a Friedmann nem más, mint Fenyves Ferenc, a későbbi Bácsmegyei Napló majdani szerkesztője, aki a húszas évek közepétől lapjában szinte napról napra leköszölte Kosztolányinak a Pesti Hírlapban is megjelent írásait.

Bizonyos, hogy eleinte az önképzőkörben is értették egymást, s különös, hogy a következő év rossz kimenetelű összecsapásában épp Fenyves és Kosztolányi állt egymással szemben. Arra vall ez, hogy ezek a fiatalemberek még nem rendeződtek szilárd érdekszövetségekbe, s az ülések légköre, a fölszólalók önérzete, vehemenciája, főleg Kosztolányié, a frontok állandó mozgását eredményezte. Világnézeti, baráti, családi érdek itt még mellékes lehetett a becsvágy s az igazságérzet érdekeihez képest. Némileg ellentmond ennek az, hogy az október 12-i ülésen Kosztolányi unokaöccse, Brenner József védelmében szólal föl, s hogy a Friedmann-nal való összecsapásakor az új vezető tanár, Révfy Zoltán az antiszemitizmus vádját is fölrója Kosztolányinak. (*Mostoha*. 93.) Hogy az utóbbi probléma valóban belejátszhatott a fiatalok civakodásába, azt az önképzőkört fölmozgató igazgatói és főigazga-

tói dokumentumok is sejtetik: »Nem lehet és nem célom itt — mondta Kosztolányi Árpád —, ez alkalommal azt kutatni, hogy e jelenségek efemer természetűek-e, vagy részben a múlt-ra vezethetők vissza, hogy azokat csak a fiatalos hévnek vagy talán egyéb körülményeknek is tudhatni be...« A főigazgatói leirat pedig »oly természetű villongások«-ról beszél, amelyek »nemcsak az ifjúság iskolai foglalkozására gyakorolnak kedvezőtlen befolyást, hanem esetleg kihatással bírhatnak az egész életre.« (Uo. 96) Kosztolányi Árpád igazgató a tanév kezdetén, mikor megnyitotta az önképzőkört, arra intette a tagokat, hogy »irtsák ki keblükből az egymás iránti gyűlöletet, különösen a felekezeti türelmetlenséget, mely a múlt évi önképzőkört oly nagyon megmétélyezte.« (Jegyzőkönyv.)

Ez a métely tehát már jelen lehetett a századforduló soknemzetiségű, sokvallású Szabadkájának gimnáziumában is, de az iskola vezetői a XIX. század liberalizmusának emelkedett szellemében léptek föl ellene. S arra sincs komoly alap, hogy Kosztolányi önképzőköri karamboljában ennek fontos jelentőséget tulajdonítsunk. Nem tud ilyen indítékról se Munk Artúr, se Sztrókay Kálmán, a két szemtanú, Brenner József idézett följegyzése pedig egyenesen cáfolja az ilyen föltételezést. (*Mostoha*. 92—93.)

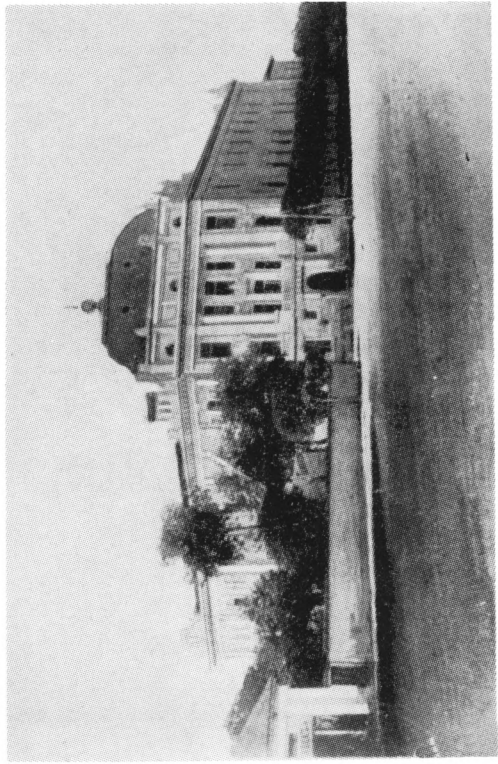
Am ha megengedjük is, hogy a vi-
tákat felekezeti motívumok is befolyá-
solták, akkor is bizonyosak lehetünk,

hogy az önképzőkör föloszlatásának s Kosztolányi kizárásának elsőrendű oka ő maga volt. Pontosabban szólva az a képtelen viszony, amelybe az önképzőkör őt kényszerítette. Nem fért meg ő már abban a keretben. Fölényét, tehetsége, készültsége nagyobb méreteit folyton érezve kellett betartania a kisszerű játékszabályokat. Ahhoz még túl fiatal és mohó, hogy a szereplésnek erről a lehetőségéről le tudjon mondani, de ahhoz még nem elég »bölcs«, hogy a játékszabályokat humorral tudja nézni. Ezen az sem segített, hogy pályadíjakkal honorálták tehetségét, s hogy nyolcadikos korában ő lett az önképzőkör titkára. Tehetsége ránehezedett a körre, s az igazgató fia lévén, még akkor is arcába vághatták, hogy »erőszakos«, amikor igazsága tudatában volt fölényes. Osztálytársaitól talán el is viselte a leszóló bírálatokat — többször lemondott a válaszról —, de a fiatal vezető tanár, Révfy kötekedése már vérig sértette. Egyszerre érte ütés az igazságérzetét és az önérzetét. Igazságot tenni a végzetes affér részleteiben ma már nemigen lehet, de annyit meg lehet állapítani a jegyzőkönyv és az emlékezők adataiból, hogy költőnket az elvtelenség ingerelte támadásra. Az, hogy Friedmannnt olyan érdemekért dicsérték, amelyekre nem szolgált rá. S mikor Révfy — Friedmannnak pártját fogva — germanizmusokat vetett Kosztolányi szemére, költőnket az övön aluli ütés igazságtalanságaként érte ez a visszautasítás. Pedig Révfynek akár

igaza is lehetett, hiszen a kamasz Kosztolányi naplója valóban tartalmaz elég germanizmust, s bizonyos, hogy Szabadkán a századfordulón sem beszéltek úgy magyarul, mint Móricz szülőhelyén, Tiszacsécsén, de ha Kosztolányi föl is rótt a Friedmann-nak a germanizmusokat, lényeges kifogása nem ez volt. Ezért veszthette el önuralmát, amikor szándékainak eltorzulását vélte érezni. Nem utoljára. Később is megesik vele, hogy vélt vagy valódi igazának tudatában megbántva valakit elvárja, hogy indítékait mélyen és árnyaltan értsék. Később azonban van ideje és kedve érvelni, bizonyítani, például az Ady-pörben, de Révfy tanár urat erre nem tartja érdemesnek.

Voltaképpen az történt, hogy a maga kialakult értékrendjét a szerencsétlen pillanatban indulata egyszerre pörén fölszínre dobta. Brutálisan vált így nyilvánvalóvá, amit a kamasz naplójából már úgyis tudunk, hogy Kosztolányi nemcsak az önképzőkört, de a tanárok némelyikét sem tartotta olyan tekintélynek, akinek ítéletét jó lélekkel el tudta volna fogadni: Gaál Ferencét és Révfy Zoltánét sem. S hogy joggal-e, ez nemcsak Kosztolányi miatt, de az önképzőkör és az iskola miatt is fontos.

Révfy Csáth Géza is »szimplex ember«-nek mondja (Uo. 93.), s az évkönyvek sem tudnak róla különösebbet, hiszen alig három éve tanított, amikor ebbe a szerepbe keveredett. Gaál törekvőbb tanár, de inkább szor-

Az első műhely színhelye: a gimnázium

Toncs Gusztáv, akitől sokat tanult

*Loós István,
Ady művészetének egyik első értékelője*

Révfy Zoltán irodalomtanár

galmas, mint tehetséges, ahogyan azt költészettani tanulmányai is bizonyítják. Kosztolányi nem is tőlük, hanem Toncs Gusztávtól tanulta az irodalmat, s Toncs jóval magasabb színvonalat képviselt. Igen jellemző, hogy róla a kamasz Kosztolányi naplójában sem találunk lekicsinylő megjegyzést, pedig gyakran lejegyzí, hányas lett a magyar dolgozata. Igaz, többnyire dicséretes osztályzatot kap, de láthatóan becsüli is ennek értékét. Egy helyen külön is megjegyzí: a jeles mellé »még azt a mellékiratot függesztette Toncs úr: *igen jó dolgozat*’. Hála a papnak!« (Kosztolányi Dezsőné: I. m. 70. A kiemelés Kosztolányié.) Könyve egy másik helyén Kosztolányiné azt is közli, hogy költőnk »magyar tanárával, Toncs Gusztávval, valami titkos, ki nem mondott összeesküvésben él a matematikus-fizikus tanár apa ellen.« (Uo. 35.)

Hogy Toncs Gusztávnak, az embernek mennyi szerepe lehetett ebben, nem tudhatjuk, de a tanár bizonyosan rászolgált a tiszteletre. A Hiador néven ismert Jám bor Pál után és Loósz István előtt, aki Adyról írt könyvet, Toncs az egyetlen magyar tanár Szabadkán, akit az irodalomtörténet is számon tart. S joggal. Tanulmányai az iskola évkönyvében Vitkovicsról, Berzsenyiről s másokról talán nem emelnék az átlagtanárok fölé, de a magyar klasszikus iskola költőiből (1904), Széchenyi műveiből (1901) és a magyar epikusokból (1903) összeállított szemelvénygyűjteménye igényes, gondos tan-

könyvírónak mutatja, Mikes Kelemen-ről írt könyve pedig (Budapest, 1897.) a Mikes-irodalom máig számon tartott értéke. Címe félrevezetően szerény: *Zágoni Mikes Kelemen élete*. Valójában átfogó monográfia, ami azt jelenti, hogy nemcsak Mikes életét tárgyalja, de műveinek egész problematikáját. Végigkíséri Rákóczi és udvara útját a száműzetés állomásain. Leírja életformájukat. Számba veszi Mikes olvasmányait. Ismerteti első munkáit, fordításait, szerelmét Kőszeghy Zsuzsika iránt, kísérleteit a hazatérésre, reményeinek szertefoszlását. A valláserkölcsi vonatkozású műfordítások jellemzéséből Mikes erkölcsi szemléletének rajzáig jut, a levelek problematikáját pedig minden kérdésre kitérő tüzetességgel tekinti át. Keletkezésük idejéről, számukról, műfaji sajátosságokról, e műfaj mintáiról, az »Édes nénem« kilétéről, a levelek természetéről, értékéről a kor Mikes-irodalmának lepárolt s legmegbízhatóbb eredményeit foglalja össze. Fontos jelezni, hogy a »lepárlás« Toncs műve, és ez nem kevés. Mert igaz ugyan, hogy a Mikes-levelek lényeges kérdéseit ekkorra már tisztázták, de a kész eredmények folyóiratokban elzárva vártak összefoglalásra, s akadt közöttük egészen új is, így a mérlegelés és választás művelete se volt könnyű. A részeredmények egységes folyamattá, szerves művé építése pedig joggal tekinthető alkotásnak. Főleg ha arra is fölfigyelünk, hogy milyen jó érzékkel nagyítja ki Toncs gazdag anyagából azt, ami

fontos, milyen finoman elemez és találóan jellemez több helyen is, s alkot önálló ítéletet, ahol erre rákényszerül. Mindez csak nagyon alapos készültség révén valósulhatott meg. Hogy a kéziratokat is tanulmányozta, s az egész Mikes-irodalmat földolgozta, az már önmagában is sejteti a tudományos igényt, s könyve egy helyén el is árulja, hogy bár a téma részletei még sok föladatot rónak a kutatásra, a könyvében adott megoldást, a lényegét illetően, véglegesnek érzi. Ez az elégedettség azonban inkább az egész Mikes-irodalomnak szól, mint önmagának. Könyvében nyoma sincs annak a hiú tudákosságnak, mely a kész eredmények latolgatásakor oly sok magántudóst csábít hivalkodó ítélezésre. Pedig nem »pedáns« és nem gépies. Előadása természetesen gördül, arányérzéke jól tagol, s ha úgy adódik, hangja föl is forrósodik. Talán csak nyelve lazább, mint az igazi tudósoké, de tisztaságát és szabatoságát gáncs nem érheti.

S van valami rokonszenves szemléletében is. A szülőföld s a haza iránti hűséget, ami gyakran szóba kerül, őszintén tudja tisztelni, de — hogy ismét Kiss Ferenc szavaival éljünk — »ez a fogékonyság sehol sem önállósul külön buzgalommá, nem csap ki a maga természetes medréből, vagyis nem nő rá az anyagra, hanem a hiteles interpretálás részeként jut szóhoz.« Láthatóan a vallásos érzést is tiszteli, s alaposan elmélyül Mikes erkölcsi vi-

lágában is, de ezt is a problémaföl-tárás jegyében, a hiteles jellemzés okán teszi. »Propagandát sehol sem űz és nem moralizál. Gondos, józan elme benyomását kelti.« (I. m.)

Könnyű volna most azt mondanunk, hogy a Toncs ébresztette igény s a tőle elsajátított tudás lázadt föl Kosztolányiban, amikor Révfy tanár úrra és az önképzőkörre az ajtót rácsapta. Ám a valóság nem ilyen szimpla. Kosztolányi bizonyosan sokat tanult Toncs Gusztávtól, s a Toncs által képviselt tanárpélda részes lehet abban, hogy Gaált és Révfyt irodalmi ügyekben bírálójának el nem ismerte. Magát azonban már elég avatottnak tudta ahhoz, hogy tájékozódásában ne hagyatkozzon Toncsra. Már a hatodikos naplója is többször jelzi, hogy — hallván jó hírét — nyomban meghozatta hol ezt, hol azt a könyvet. S ahogy a hetedikos a műfordítás problematikáját ismeri, az is arra vall, hogy ambíciója már önállóan is megtalálta új és új próbáit, iskoláit. Épp ilyen fontos azonban, hogy a hetedikos-nyolcadikos Kosztolányi naponta láthatta tanárait apja körül gazsulálni. Látta őket a sűrű családi vacsorákon nagy ivások közepette. Nemcsak erényeiket, — gyarlóságaikat is megismeri. S míg tanárai egyre jobban belefáradnak a tanítás robotjába, benne minden ismeret, minden új könyv- vagy színházi élmény szenzációként zajlik. Ha megnyeri tetszését, azért, ha nem, akkor meg az elégedetlenség sarkallja inten-

zív válaszra. Számára minden izgalmas, s ha vele történik, ha ő képvisel valamely álláspontot, gondolatot, akkor különösen. Valóban olyan, mint aki egy nagy vendégségre készül, s ebben kisszerű, értetlen alakok zavarják.

Ezek után ideje számba vennünk, mennyi is hát a valóságos, tehát nemcsak sejlő, de máris adott fedezete ennek a türelmetlen becsvágynak. Röviden szólva: milyenek is a Kosztolányi-művek, amelyek oly parázs viták ütközéspontjai lettek? Jó alkalom ez arra is, hogy az egyik legvadabb összecsapást kiváltó s mindmáig ismeretlen ciklust, a *Sírvirágokat* közlétegyük. Kezdjük tehát ezzel:

SÍRVIRÁGOK

Költeményfüzér

E költeményfüzér megírására a közvetlen impulzust az oly korán elhunyt Reviczky tragikus sorsa adta. Korántsem akartam azonban ezen apró daltokat az ő emlékének szentelni — talán nem is lennének méltók hozzá —, csupáncsak egy általános képet akartam nyújtani azokról a fehér arcú, tüzes szemű betegekről, kik naponként zajtalanul sóhajtanak el a világból, mint ősszel a falevelek. Ez a szürke kép lelkem megragadta, s benne egy tragédiát látott, azoknak a szegény betegeknek sóhajtasát még az élet zűrzavarában is meghallottam. És én megértettem azt.

A fiatalemberben — nevet nem adtam neki — eszményítettem meg azoknak a lemondását, szenvedéseit, reményeit. A költemény személyeire vonatkozólag csak azt kell megjegyeznem, hogy Ella a tüdővésztes beteg kedvese, ki őt végtelenségig híven ápolja.

Szerző

I.

Beh fáj a mellem,
Tudom, ez ellen
Nincs semmi balzsam.
Számomra meg van írva:
»Korán ledőlsz a sírba.«
Elhalni lassan!

Tüdőm úgy éget
S nem t'om mi végett
A sorshoz esdek.
»Ne még, ne még!« — kiáltok.
Oh, tedd reám az áldott
Nehéz keresztet!

II.

A barátok, kikkel annyi
Víg éjet mulattam át,
Itt hagytak a fájdalomba',
A kezét mind félrevonta:
Haljon a barát!

Oh, ti törpe, gyáva lelkek,
Féltek tőlem, úgy lehet.
»Jaj, ne menj el, bűn a csókja«,
»Tőle mind magát megójjja,
Oly nagyon beteg.«

Hagyjatok magamra, gyávák!
Hogyha tépnek a bajok,
Ne számíts az emberekre.
Hagyjatok, míg senyvedezve
Lassan meghalok.

III.

Nem hiszek már, Ella lelkem,
Úgy zihál beroskadt mellem,
Meghalok, temess el!
Hogyha majd kinyíl szemem,
Csókolj meg szép csendesen!

A kakukkórát, ha lelkem
Elhagyott, állítsd meg csendesen
És ne sírj, leány.
Halkan ülj az ágyra... s nékem
Dald el azt, mit egykor... régen.

IV.

Sárga őszi reggel
Álmatag szemekkel
Nézlek tégedet.
Oly fakó sugárod...
Látom, szinte várod
Boldog végedet.

Én is éppen akként
Nézlek reggelenként.
Színem oly beteg.
Tört szemem sugára
Várja a sírt, várja...
A végért eped.

V.

Mily furcsa! Kit élve
Imádtunk, szeretttünk,
Ha kihűl, a rögs
Föld ölébe tesszük.
Nincsen többé köztünk,
S mi gondtalan járunk,
Kitörölve könnyünk
Éljük a világunk.

Csak reggel látjuk meg,
Hogy ágyunk vetetlen...
Eh! ki tölti éltét
Örökös könnyekben?
Ő már nincs közöttünk,
Nem érzi közsorsunk.
Szavunk a zúrbe vész,
Aztán sürgünk-forgunk.

Kilobbanunk mind így,
Minket sem siratnak.
Emlékünk kis része
Lett egy rövid napnak.
De mit is érne a
Sírás-rívás, bánat,
Hisz haló porunkból
Fel senki sem támad!

VI.

Majd ha egyszer reggel
Fénytelen szemekkel
Fekszem hangtalan,
S mint két éve kérded,
Mint töltém az éjet,
S nem hallod szavam.

Majd halk bűgás támad:
Forralod teámat,
 Am nem lesz kinek,
Mert ki azt köhögve
Kérte, most örökre
Néma lesz, s hideg...

VII.

(Temetőben)

1. Egy éve itt valánk,
 E sír felett
Beszélgeténk a végről,
 Leány, veled.
2. Az arcom oly fehér volt,
 Mint a tied.
Elmélkedénk, merengénk:
 »A vég siet.«
3. Most nyíl' az őszi rózsza,
 A sír fehér...
Imádkozzunk, leányka,
 A lelkekér'!
4. Jövőre majd magad léssz,
 Magad, magad...
S a hanton újra sok-sok
 Virág fakad...

VIII.

(Epilógus)

Oh, jöjj ki, lányka, gyakran,
S sírom felett
Susogd el ezt az egyet:
 »Szerettelek!«

Szakíts őszi rózsát,
Mint egykoron.
Csókold meg a virágot...
Haló porom...

Arcodra könny peregjen
Holt szívedér'...
Ki mint az őszi rózsza,
Fehér... fehér...

Ez volna tehát az az írásmű, amelyről az 1901. december 22-én tartott önképzőköri ülésen Kellert Benő — miután a hivatalos bíráló dicséretesre ajánlotta — azt mondta, hogy a fegyelmezetlen ihlet hibás terméke. Ezt a nézetét Grüner Andor — Salamon Viktor és Friedmann Ferenc ellenében — nemcsak megerősítette, de ki is egészítette harminc verstani hiba fölsorolásával s azzal, hogy »fonnyadt virágok«-nak titulálta.

Hogy milyen versengésben jutott ilyen sorsra ez a ciklus, arról nehéz volna pontos képet alkotni, de ha sejtjük is, hogy a színvonal nem lehetett magas, a *Sírvirágokat* akkor is meglepően gyöngye elmeműnek kell mondanunk. Arról persze szó sincs, hogy az ihlet láza túlságosan izzana benne, de az igaz, hogy verselése következetlen. A maga választotta mértékhez sem tartja magát, s szabálytöréseit nem a mondanivaló intézi, hanem az ügyetlenség. A hosszadalmas panaszt és a valakihez beszélés mondatait ilyen dalszerű formába, ilyen rövid, szökellő

sorokba erőltetni eleve szerencsétlen elképzelés volt. Az ügyetlenségnek ez a foka mégis meglepő, ha meggondoljuk, hogy csak elhasznált sablonokat és szenvelgést kell itt »megmunkálni«, tehát nem valami göcsörtös, éppen születőben levő tartalmat. Hogy ez a ciklus nem lehet a költő készségeinek fokmérője, abból is sejthető, hogy Kosztolányi — noha a bírálatokban ellenszenvet észlelt — munkájáért nem kardoskodott. Elismerte a verstani hibákat, s azzal védekezett, hogy: »Homérosz is sokat alszik.«

S ez a védekezés igen jellemző, mert azt is magában rejti, hogy nem a tehetséggel van itt baj, s a félsiker vagy kudarc csak véletlen kisiklás. És igaza van. Főleg ami a verselőkészséget illeti. Az érdemkönyv egy másik Kosztolányi-verse, az *Ágácvirágok* már olyan hibátlan, könnyed verselőnek mutatja, mintha nem is ő írta volna a »hervatag« *Sírvirágokat*. A népies dal Szabolcskán finomodott képvilágán ugyan nem megy túl ez a darab, de szólamai olyan simán illeszkednek a ritmus ízületeibe, ismétléseibe, párhuzamosságai olyan természetesen imitálják a népies mődal folyását-fejlését, hogy — *Chanson* címmel — okkal került be a költő *Négy fal között* című kötetébe. Íme az első két szakasza:

Álmodtam egy álmot,
Rég volt, réges-régen.
Ébredő tavasszal
Künn a faluvégen.

Arany volt a színe,
Gyémánt kirakatja,
Madárdal, hársvirág
Volt a foglalatja.

Hogy mennyire a dalszerű gördülés akarata intézte itt a versépítés menetét, jól látszik a második szakasz két zárósorán, ahol az álmodt madárdal és hársvirág foglalatába ágyazza. Bizony nem valami szilárd foglalatba. De hát akkor még a telt hangzás fontosabb, mint a kép hitele. Néhány év múlva már őt is zavarja ez a megoldás, s így korrigálja: »holdsugár, hársvirág / volt a csillám rajta.«

Még tanulságosabb nevezetessége az *Ágácvirágoknak*, hogy a második része nem ilyen sanzonszerű, inkább réveteg tűnődés azon, hogy az ember sok ábrándjából végül semmi, csak »egy sír« marad. Van bizonyos dalszerű hangoltság ebben a tűnődésben is, de ritmusa jambikus, és strófái is egészen mások, mint az első részé, s ami a legfontosabb: nincs benne semmi népieskedés. Ellenben ilyen anyagtalannul lebegő finom képpel fejezi ki az ábrándok sorsát:

Tündérruhában jönnek, aztán
Ellengenek szivünk felett.

Föl kell erre figyelni az impreszionizmus felé utaló puha lebegés miatt is — ami nóvum lehetett nemcsak a szabadkai önképzőkörben —, és azért is, hogy az első résztől olyan élesen

elüt ez a második. Annyira elüt, hogy a *Négy fal között*ben ezt a második részt a *Finálé* című laza ciklushoz illeszti a költő, mintha a *Chanson*hoz semmi köze sem volna.

Világos jele ez annak, hogy a vers gondolati, tartalmi összefüggéseire az ifjú költő még nem mindig ügyel. Főleg akkor nem, ha az elmúlás, a remények szétfoslásának általánosságban mozgó szokványos ihlete-hangulata indítja versre. Talán nem alaptalan az a föltételezés, hogy az elmúlásnak ez a sokszor reflexszerűen előtölülő sejtelme a beérkezett költőt is többször kárhóztatja kevésbé jelentékeny vers írására.

A gondolatok kapcsolódásának lazaságát és általában a szerkezeti gyöngeségeket különben az önképzőkör is szemére veti Kosztolányinak. Különös, hogy éppen *Sors* című verse kapcsán, amelyben a második és a harmadik strófa közötti összefüggést hiányolta az első bíráló, Vass A. Kálmán. Azért különös ez, mert Kosztolányi ezt a versét is fölvette első kötetébe *Sorsunk* címmel, s ha itt-ott változtatott is rajta, lényege, sőt sorainak túlnyomó többsége ugyanaz maradt. A prédikáló, tanító dikció lendülete annyira töretlen benne, hogy a kifogásolt szerkezeti hibát teljesen alaptalannak kell mondanunk. Több joggal lehetett volna a gondolat eredetiségét kétségbe vonni, hiszen a lemondás üdvének tana közhely már a századfordulón is, de eredeti gondolatot önképzőköri versben

amúgy sem szokás keresni. Figyelni itt inkább az érvelés versbe szedésének szívós munkájára érdemes. Igaz, hogy a második strófa vége elég sutára sikerült, de a befejezés már e korai változatban is ilyen elegáns áthajlás révén kifejlő pregnáns csattanóval hirdeti a formálókészség izmosságát:

*Ha eljön az órád, dacos küzdelemmel
ledönt nagy kegyetlen a fekete sírba:
a temető minden fájára az ember
kudarca s a sorsnak győzelme van írva.*

Végül a *Sorsot* dicséretesre érdekesítette a kör. Az *Ágácvirágokat*, több mással együtt, érdemkönyvi megörökítésre, a *Sírvirágokat* viszont csak jóra. S ebből már joggal következtethetünk arra, hogy nem is volt olyan rossz a mérték ebben az önképzőkörben.

Visszatérve gondolatmenetünk medrébe, Kosztolányi készségeinek, adottságainak vizsgálatához, a versek közül talán a *Dialógot* érdemes még szemügyre vennünk. Ezzel ugyan nem lépett föl az önképzőkörben, de ezt is hetedikes korában írta és a jelek szerint valamilyen matinéra. Fontos zsenge a *Dialóg* már csak azért is, mert a költő legkorábbi színjátékainak egyike, de még inkább azért, mert egészen más oldalát mutatja Kosztolányinak, mint a *Sírvirágok* vagy az *Ágácvirágok*. A játékos költőt.

Voltaképpen egy poén kifuttatása a rövidke darab célja, s ennek egy félreértés a föltétele. Jenő, a hősszerelmes halálos párbajban akar leszámolni Ernővel, akit szerelme elcsábításával gyanúsít. Ernő magol, vagyis tanul, s nemigen érdekli Jenő dühöngése. S mikor már-már valóban tettelegességre fordul a dolog, elárulja, hogy a lány, akiért Jenő párbajozni akar, nővére. A történet s az ötlet önmagában elég szimpla, de Kosztolányi remek érzékkel élezi ki a félreértést. Előbb a féltekenység színfalhasogató monológjával kelti azt a benyomást, hogy itt csakugyan valami operai vétség esett, Ernő flegmáját is kihívónak ábrázolja, hogy Jenő indulatait ezzel is fokozza, s hogy a végén annál nagyobb legyen a mulatság, mikor a félreértés eloszlik. S miközben így megteremti a véres konfliktus látszatát, a versbeszéd táncosan szökellő jambusaiban, a bravúros rímekben már érezteti, hogy tréfa készül itt és nem tragédia. És nemcsak ebben, hanem Jenő szavainak szándékolt dagályosságában, gesztusainak kaján fölnagyításában is. Sőtér István azt írja Kosztolányiról, hogy a »próza nála: a lírai mámor elvonókúrája«. (I. m. 31.) E gondolat fényében lehet becsülnünk érdeme szerint a *Dialógot* is, mert a folyton lángoló, hol ebbe, hol abba halálosan szerelmes, hol ilyen, hol olyan címen fennköltén szónokló költő énjének mámortalan élénksége, a szellem éber szikrázása fejeződik ki benne.

Hogy a műbírálói pátosz mennyire szerep, s a költő mennyire nem vesz bele saját lázába, érdekesen mutatja e korszak egy másik, eddig ismeretlen dokumentuma. Az a bírálat, amelyet Brenner József egyik önképzőköri műfordításáról írt. A szakértői öntudat s a fölény itt is elég nagy, de az »irány«, a »tónus« merőben más. Itt is oktat, de a baráti-testvéri közvetlenség tréfás hangnemében. A követelmények voltaképpen itt is ugyanazok, s az igény is épp olyan következetes, de a vita itt nem hadakozás, hanem hancúrozó szellemi játék. Jelélül annak, hogy a fiatal Kosztolányi számára csakugyan életforma volt a munka. Nem kimért szertartás, hanem természetes teendő, amit könnyedén hangolt az adott kapcsolat s alkalmi kedély természetéhez. A bírálat baráti hangneme ellenére talán jogos a föltevés, hogy Csáth Géza — diákkori próbálkozásai után — a versírást egyebek közt azért is hagyta abba, mert ennek a magas mértéknek az állandó közelsége és működése éber önbírálatra nevelte.

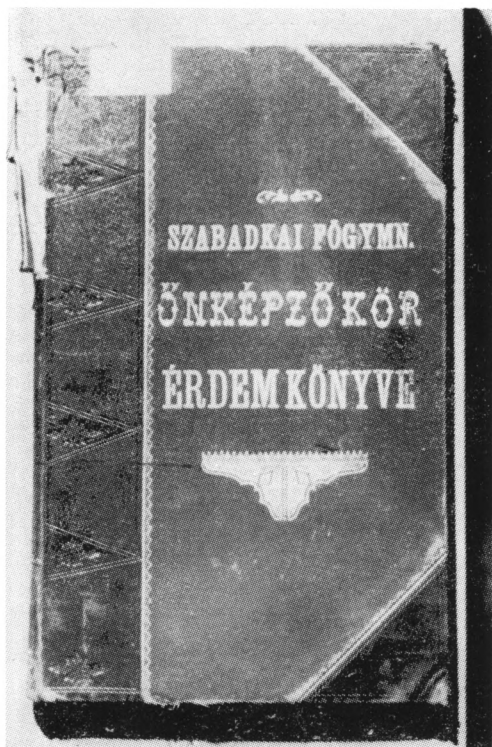
A VALLATÓ (HÍD) KŐ

Jelige: Mondhatlan kellemű
bájhölgy

1. Egy ostoba paraszt suhanc
Megjött az utazásból,
Ki is igen jeles vala
A csúnya hazudásból.

A versek első bírálója: Csáth Géza

Az értékes forrásmű

Mignon.

Elifantidész Jövedelm.

Amíg a hont, hol nem a szomorság
Sarcophagának int a fa lombkorát;
Shallt ekkor percell a nagy és a lelt,
Somydus s komatárz éltéig hajlanak.
Hörög-e? Oda! Oda!
Mennet vele lép levelem sava!
A hársat? Az jött a szaga
Raggy, kiindult a fénylő sörte
Sok lép márványrobat teremt sava.
Mi haj, mi bont, mond el regény ként?
Szeret-e? Oda! Oda!
Mennet vele oldalmam sava.
Ez lejjel a felsőre, udat?
Öpör a levele felhőre lútt
Bardagha van az ő sárkány esztén
A kille sany, is réges ár alott.
Szeret-e? Oda! Oda!
Vipar utunk! atyánk sany sava?
Szeret-e?
1901. máx. J. J. J. J. J.

2. Midőn megérkezett, akkor
Így szóla öregéhez:
»Láttam, midőn közeledtem
Egy nagyváros széléhez,
..... egy kutya
Jött felém, de
3. Akár hiszi, akár nem kend,
Már csak mondom sorjába,
Akkora volt, mint a kelmed
Legeslegnagyobb lova.«
4. »Hát nem tudom — mond a táti —,
Én még soha nem láttam,
Ilyen nagy ló talán nincs is
Az egész nagy világban.
5. De tudod-e, mi van itten,
Van itten egy kicsi híd,
Melynek általjárójánál
Egy igen nagy kő fekszik.
6. Aki nem igazat mondott,
Benne nagyon elbukik,
S hazugság büntetésül
Egyik lába eltörik.
7. Menjünk arra, nekem úgyis
Van arra egy kis dolgom.«

*

8. Elindulnak apa s fiú,
A fiú szűköl, szepeg:
Nem szeretné kitörni a
Drága lábát a gyerek.

9. Végre így szól tátijához:
»Mit is mondtam elébben?
Azt mondtam, hogy... Nem jól
[mondtam.
Már el is felejtettem.
10. A kutya olyan nagy volt, mint
Édesapám számara.
Igen, ilyen, ilyen nagy volt
Az a fekete kutya.«
11. Mennek már most jó darabig
Fiú s apa szótlanul.
A híd mindig közeledik,
S a fiú nagyon búsul.
12. A hídhöz már közel vannak,
A fiú remeg és fél.
Kitörni talán a lábad
Talán te se szeretnéd.
13. Végre így szól tátijához:
»Mekkora volt a kutya?
Tátim, mit is mondtam elébb?
Mint a tehén kisborja.«
14. Itt van a híd, már indulnak.
Rá is lépett az apa,
A fiú meg így kiált most:
»Várjon kissé, tática!
15. Rosszul mondtam mindig elébb,
Mekkora volt a kutya.
Röviden: akkora volt csak,
Mint... közönséges kutya.«

[Kritikus: Hm, hm. Jelige micsoda?
— Mondhatlan kellemű bájhölgy.
Igen kérem a t. kritikus urat Armida
múzsza szent nevére, hogy művemet
enyhén bírálni szíveskedjék. Armida
múzsza van ilyen.

(Magában gondolkozva s elmerengve
mondja): Van, van. Értem már. Szép
Armida pedig verspótló — szól mond-
hatlan kellemű bájhölgy. Értem, ér-
tem, no nem nagyon bántjuk szegény
poétát. (Gondolva: Amint látom, nem
veszedelmes versenytárs.)]

Mielőtt a költőnek a szót átadnánk,
bírálata némely részletének jobb meg-
értése végett idézzük Brenner József-
nek a fordítás hátlapján olvasható
följegyzését: »E helyen legjobb, ha
írok a mondhatlan kellemű báj-
hölgyről. Ennek neve Llockenstok Ró-
za, az apatini restaurációs leánya, Ohr-
mann Kálmán szabadkai vaskereskedő
felesége, kinek szépségét egész Sza-
badkán elismerik. Az ő arcképét akar-
tuk megszerezni múltkor én és Dide.
18 éves még csak. Igen szép. Az irigy
nyelvek (persze az asszonyok) azt be-
szélik róla, hogy festi magát. Nem igaz.
— Egy kis eset. Ohrmann Kálmánné-
nak egy rózsát küldött egy bankhiva-
tálnok. Az asszonyka megmondta fér-
jének, mire ez kérdőre vonta az ille-
tőt. A bankhivatalnok: „Egy szimpla
vasárunénak mindenki küldhet rózsát.”
A férj kihívatta. Erre a bankhivatal-
nok nyilvánosan bocsánatot kért. —
Hogy ennyit megtudtunk, az az érdek-
lődést bizonyítja.«

Bírálat

Brenner József

A vallató kő című műfordítására

Kedves ecsém!

Legjobb lesz így. Nem jó az embernek hivatalos hangon beszélni; anynyival is inkább, mert itt nem indokolt. Barátságosan figyelmeztetek (ha ugyan nem veszed rossz néven) hibáidra, amikben ez a kis rigmus — sajnos — igen bővelkedik. Biz a szegény kritikusnak jobb lett volna nem születni. Annak soha sincs igaza, az mindig hazudik. Természetesen ezt a poéta urak mondják. Én nem védem a kritikus urakat, hisz tudod, hogy szeretem őket, ezen (talán felesleges) szót pedig azért hozom fel, hogy ne gondold rólam, hogy én a verset oly szemüvegen nézem, mint azok a kritikusok, kik az irigység setét üvegét illesztik be a bírálat okulárjába.

Hah! elég jól kifutottam e nyakatekert hasonlatot! Be ne küldd a Bácskai Ellenőrnek!

A jelige szép. Nagyon szép. Talán nem is méltó a műfordításhoz. Felveszem tehát a tollat s reszkető kézzel az ő szépségétől áthatva írom meg e firkát!

Kedves fattyú! Te nem vagy tisztában a műfordítással. Te azt hiszed, hogy az a német ö.m.a.f. költemény Csáki szalmája, abból te annyit ve-

szesz fel, amennyi tetszik, azután annyit hagysz ki, amennyi tetszik. Az nem úgy van. A műfordítás általában nem nagy munka. Annál inkább elvárja tehát a közönség, hogy az a poéta tökéletesen írja le a német költő gondolatát, a hangulatot, a szóképeket jól visszatükrözze. Nem is szólva arról, hogy a műfordító keze meg van kötve a versforma megválasztásában. Mert ez a külső hasonlóság jelképezi a hangulatban uralkodó azonosságot. Igazán mondom, egészen meghökkentem, mikor azt hallottam tőled, hogy Gellert eme remek technikájú darabját választottad a műfordításra. Fickó! Hisz ez pengő jambus keresztrímmel. Ez után kellett volna menned. Pedig a te technikád még gyenge, sánta.

No de rajta! Kezdjük előlről.

A cím helyes, a »vallató híd« nekem helyesebb, mint a szerző címe. Aztán így szólsz:

Egy ostoba paraszt suhanc
Megjött az utazásból,
Ki is igen jeles vala
A csúnya hazudásból.

Ilyenkor olyanformán van a jámbor (bágyadt) kritikus, mintha egy éhes oroszánt ráengednek egy csikóra. Mit gáncsoljak? Hol kezdjem?

Feltűnik rögtön, hogy magyar versformában van írva 8-as és 7-es váltakozó sorokkal. Ez nem helyes. Ez a strófa nem fejezi ki az eredetiben foglalt gondolatot. Legalább alexandrin-

ban írtad volna. Milyen sortöltelék az az is? Inkább írtad vona: »Aki... stb.« Milyen kifejezés ez: »A csúnya«? — Aztán a rím: »hazudásból, utazásból« tövei ugyanazon raggal. Fűlsértő.

Midőn megérkezett, akkor
Így szóla öregéhez:
»Láttam, midőn közeledtem
Egy nagyváros széléhez,
..... egy kutya
Jött felém, de

Mi ez? Az eredetinek a kicsúfolása s megcsonkítása? Öreg, ez kicsit furcsa. Úgy látszik, téged a rím vezet, nem a gondolat vezeti a rímet. Általában igen gyarló vagy a *rímben*, ez *baj*, no *de haj!* Mielőtt tovább *haladok*, egy kis rímleckét *adok*, nézd, hogy pereg a *rím* e próza *sorain*, míg másnak ez *kín*, s míg mást a sírhoz *vezet*, nekem ez *élvezet!* Eh! hagyjuk! Ne viccelődjünk! A strófába a gondolatot átvinni nem szabad, s azt *ok nélkül* megszakítani *tilos!* A technika szinte gyarló. 3—4 nem annyira.

Miért kicsi híd? Sortöltelék?

Kis dolgom. Mért kicsi? Sortöltelék?

A 8. strófa még tán a legjobb.

A fiú ijedelmét elég jól festi ez kifejezés:

»A fiú szűkül, szepeg«

Az alliteráció helyén van.

Táti nem helyes itt.

9-ben: Néhány hibát eltekintve, helyes.

Jó: »Azt mondtam, hogy... Nem jól mondtam.«

Helyesen festi a fiú ijedelmét.

A rímek bosszantóan gyarlók.

Az egész darabnak nincs értelme. *A tárgyról egy szó sincs elmondva.* A tárgy a *vallató híd*, és egészben éppen az az eset az érdekes, hogy az atya hogyan ijeszti meg a fiút. Erről pedig egy szó sincs. Így tehát az egész egy részlet, mely rossz rímekkel ellátott próza.

Föl lelkem! Sietek iskolába!

Nem bírálhatom tovább gondosabban, mert sietek.

Sietek hozzád, kinek nevét lantom zengendi, sietek hozzád, kinek képe lelkemben múlhatatlan vonásokkal van bekarcolva, sietek hozzád, kit őrült képzeletem lát holdvilágos éjjelen a liliumok közt, te szép, te bájos,
mondhatlan kellemű bájhölgy.

Pax vobiscum!

Szerető lelked

Kosztolányi

Ám ha a költő önérzetének, becsvágyának és lázadó türelmetlenségének még meggyőzőbb dokumentumait keressük, egy másik bírálatánál s egy október hatodikára írt emlékbeszédénél kell hosszasabban időznünk. Furcsa, de törvényszerű, hogy készülsége ezekből világosabban kiolvasható. Azért törvényszerű, mert a fogalmiságra váltható tudás, a »tananyag« mindig könnyebben fölmondható, mint az egyszeri, a sajátos költői mondanivaló. Ezért

— miközben a költő Kosztolányi még éppen hogy versel — a tanulmányíró, a bíráló már a korabeli tudományos-ság eredményeinek birtokában értekezik.

Egyetlen, de önmagában is igen meggyőző példája ennek az a bíráló, melyet az önképzőkör 1901. november 17-i ülésén Grüner Andor nyolcadikos tanuló *Vigas az könnyekben* című Goethe-fordításáról előadott. Terjedelmére és alaposságára nézve egyaránt »kimerítő« ez a dolgozat, de egyetlen passzusa sincs, amelyben a szakmai érdekelttség komolyságát érezni ne lehetne. Mint a *Mostoha* előszavában elmondtuk, a tizenhét éves Kosztolányi nemcsak a kor magyar műfordítóinak ismeretéből, de a műfordítás történetének s elméleti problematikájának ismeretéből is fényesen vizsgázik ebben a bírálóban. Ismeri a tartalmi és formai hűség korlátait és lehetőségeit. Jártas a prozódia területén, megvan benne a nyelv természete iránti érdeklődés, és közel tud férni egy nagy vers szelleméhez. Ez a tudás képesíti arra, hogy költői hajlamai már ekkor tudatos szakértelemre váltva úgy működjenek, olyan avatottan egy idegen remekmű elemzésében, ahogyan az egyik mester a másik mester munkáját részeire bontja, illetve összerakja. Azokból a részletekből, amelyekben a jó műfordítás kritériumairól szól, nemcsak az tetszik ki, hogy költőnk mennyire fölötte érzi magát osztálytársainak, hanem az is, hogy a műfordítást,

akárcsak későbbi éveiben, már ekkor is elsőrendű költői hivatásnak tekinti és vallja, hogy erre is éppúgy születni kell, mint az írói vagy költői pályára. Ezzel magyarázhatjuk, hogy ilyen alapossággal foglalkozott egy igénytelen önképzőkori versfordítással.

Külön tanulsága ennek a bírálatnak, hogy a műfordításról itt képviselt elvek élesen elütnek azoktól, amelyeket a Nyugat fiatal költője gyakorlatban képviselt s a *Modern költők* előszavában tételesen is megfogalmazott: a szabad individualizálás elveitől. »A szobron mindig ketten dolgoznak: a szobrász és maga az anyag. Ilyen munka a műfordítás is. Egy szobrot kell más anyagból megformálni vagy zenedarabot kell más hangnembe, más hangszerre transzponálni. Nekem a legfőbb ambícióm, hogy szép magyar verset adjak, amely az eredetit lehetőségig megközelíti.« Ami a szépség eszményét illeti, ennek — ismeretes — igen sokszor meg is felelt, de a hűség normáit olykor nagyon is lazán értelmezte. Egyike lett a műfordítás »szép hűtlen«-jeinek, amint Rába György e tárgyban írt könyve, *A szép hűtlenek* címében is hangsúlyozza. (Budapest, 1969.) Az impresszionista-szimbolista ízlés jegyében az ifjú Kosztolányi sokszor érzékenyebb a vers hangulata, zeneisége, mint képeinek rajza, szerkezete, jelentésének lényege iránt. Még az *Über allen Gipfeln*-ről 1920-ban általa kezdeményezett műfordítói versengésben és vitában is az viszi félre,

hogy ujjongó zenét, vad menádtáncot vél hallani a versből és ezt érzi fontosnak a tolmácsolásnál. (Kardos László: *Tóth Árpád*. Budapest, 1965. 347.) Később — az érés folytán — a műfordító is egyre dísztelenebb, puritánabb és plasztikusabb lesz. A szerkezet, a pontosság, a »gyémánt«-tisztaság s a természetesség jut nála uralomra, egy szóval klasszicizálódik. (Rába György: I.m. 318—351.)

A szóban forgó műfordítás-bírálat elméleti és fejlődéstörténeti jelentősége elsősorban abban van, hogy a benne foglalt elvek lényegében egybehangznak az érett műfordító gyakorlatával. »Igaz ugyan — mondja az önképzőköri értekezés, felelve a későbbi Kosztolányi esztétikai elveivel —, hogy a hangulat, az eszme eredetisége, nagysága az, ami a költői alkotásokat nagyvá, kerekdeddé alkotja, a *belforma* az, ami a költeményekre a szépséget leheli s minek hiánya a művészi alkotást teljesen megsemmisíti, de azért feltétlenül megköveteljük a költőtől, hogy az eszmét, a hangulatot csinosan, művésziiesen adja.« (*Mostoha*. 100. Kiemelés: D.Z.) A szolgai másolás és a szabados átköltés végleteivel szemben azt vallja, hogy »A műfordítónak általában fel kell olvadni a tárgyban s azt lelkében újra kell alkotni; a műfordítást a fordítandó darab hatása alatt írja s azt adja vissza belsőleg híven, főleg a hangulatot és eszmét; sokkal kisebb hibát követ el, hogy ha a szavak görcsös fordítását hanyagolja el, mint hogyha épp az előbbihez ragaszkodva feláldozza az

érzést, a tartalmat, mert a költő az eszmékért, az érzelmekért írta azt meg, nem a formáért, a pusztá szavakért. (Uo. 102.) »A lényegét, a belsőt domborítsuk ki tökéletesen, mely kovásza az egész műalkotásnak.« (Uo. 104.)

Föltűnhetett, hogy ez a formszemlélet, amely »pusztá szónak« tekinti a formát, nem éppen dialektikus, de ennek ellenére csak sajnálhatjuk, hogy *A szép hűtlenek* szerzőjének figyelmét elkerülte ez az értekezés. Rába György ugyanis igyekszik tetten érni azt a fordulatot, amelynek során a dekadens névvel illetett modern költészet iránt Kosztolányi ellenszenvből rokonszevbé csap át. Valamikor 1905 és 1907 között megy végbe ez a fordulat. Kiss Ferenc füzete, *A beérkezés küszöbén* külön kis fejezetet is szentel ennek a kérdésnek (Budapest, 1962. 44—57.), s bizonyára másoknak is szembe kell majd nézniök vele. A műfordító Kosztolányi tanulmányozóinak föltétlenül. Nos, ezt a vizsgálódást rendkívül megkönnyíti, a folyamatot egy új oldalról világítja meg a szóban forgó bírálat. Ismeretében azt mondhatjuk, hogy amint az Aranyon, Reviczky-n és a századvég neoromantikáján iskolázott ízlést s a hagyományos realizmusból elvont elveket a költőnek ki kellett nőnie, föl kellett adnia, hogy modern költővé válhasson, úgy a műfordítónak is hosszú időre föl kellett adnia az Arany Jánostól tanult eszményeket, hogy nagy antológiájának, a *Modern költőknek* szerzőivel fesztelen, bensőséges kapcsolatot létesíthessen.

Schmausz Dezső, mikor a *Sírvirágokat* bírálta »tárgy, tartalom, alapeszme, forma és rím szempontjából«, külön-külön vette vizsgálat alá a verset, s ha költőnk már ekkor is nagyvonalúbb, azért a hagyományos poétika szabályait még ő is eléggé tiszteli. Bírálói keresettnek, sőt szeceszziósnak minősítik olykor, jelezve, hogy ízlése már előbbre járt, de ez az előny még alig lépésnyi lehetett, s Arany és Reviczky vonzásából még nem szakadt ki. Ezekhez az elvekhez hűtlenné kellett válnia, hogy a modern versek finomabb rezgéseit, imponderabilis sajátosságait közvetíthesse. S mikor majd klasszicizálódik a műfordítói stílus is, már nem a hajdani merev formájában, hanem a közben meghódított készségek birtokában felelhet meg igazán a hűség eszményének.

Mindez persze semmit se módosít azon a tényen, hogy a szóban forgó bírálat igen magas szakmai színvonalat képvisel. S a fiatal szerzőnek gondja van rá, hogy készültségének egyetlen eleme se maradjon homályban, ami azt jelenti, hogy a bírált műfordítás egyetlen hibája fölött sem siklik el. Az értelmezés tévedéseire épp olyan szigorral mutat rá, mint a folyamat, a nagyobb egységek ügyetlen széttördelésének vétségeire. »Csupa apró kis szócska: *én, el, mit* stb., melyek lelkiismeretlenül be vannak gyömöszölve a tetrameter jambusba értelem nélkül.« (Mostoha. 105.) De sorra veszi a prozódiai hibákat, hím- és nőrim süket

összecsendítésének példáit s a nyelvtanon vett erőszak eseteit. S mindenütt olyan meggyőzően, ahogy idős mester kezeli fiatal kezdők kísérletét.

Ez az a munka, amelyre nézve leginkább érvényesnek látjuk az évkönyvnek azt a megállapítását, hogy a hetedikes ifjú produkciói messze meghaladják az önképzőkör szintjét. És ez az a munka, amelyik minden részletével mutatja ennek az aránytalanságnak, tehetség és keret aránytalanságának többször említett képtelenségét. A hasonlat, hogy idős mester kezeli így egy kezdő kísérletét, ezt az aránytalanságot is kifejezi, ha hozzátesszük, hogy a tudástöbblet ehhez itt nem társul elnéző türelem. »Végtelen ízléstelenség« — mondja egy helyen; »hibák éktelelénítik«; »prózai és rossz«; »technikája igen gyenge, kezdetleges«; »Goethének valódi megcsúfolása«; »s összességében az a leghitványabb, amiért feláldozza az egészet«. És így idézhetnénk még tovább is a jellemzésbe szőtt minősítéseket, de nem azért, hogy a költő gorombasága kitessék, hanem hogy a gorombaság mögötti mélyebb indíték: az alacsony keret iránti türelmetlenség érzékelhető legyen. S ennek lényegén az sem változtat, hogy a bíráló, miután lehengerelte a fordítót és hallgatóságát, ilyen kegyes biztatásra és jóvendülésre vált át: »De a mi feladatunk nem az, hogy egymás kudarcán tapsoljunk. A buzgalomért dicséretet, a munkáért baráti kézszorítást adunk s azt mondjuk: előre! Igen, előre; ő

még fog jobbat is alkotni, ne csüggedjen, a *kezdet nehézsége* s nem a *tehetetlenség*, vagy éppen a *lelkiismeretlenség* látszik munkáján. Tanuljon jelesebb műfordítóktól, Szász Károlytól, tanulmányozza Ábrányi, Reviczky technikáját, emelkedjék fel Arany műfordítási elvének magaslatára, s százszor, ezerszer jobbat fog alkotni. Tisztítsa meg felfogását a kicsinyes felfogásoktól, az üres külsőségektől, de azért ne vesse el a sulykot.» (Uo. 110.)

Lehetett ezt lojális lélekkel viselnie a megbírálnak és a hallgatóságnak? Vagy a tanárnak, mikor költőnk azzal magyarázta bírálata terjedelmességét, hogy »irányadó munkát« akart készíteni az önképzőkör műfordítói részére? Ha muszáj volt, lehetett, s bár Kellert Benő talál mentséget a fordító, Grüner Andor számára, ebben az esetben mindenkit főhajtásra készítetett a teljesítmény nagysága — így került jegyzőkönyvbe a bírálat —, de a szerző fölényének és súlyának terhe idegesítő nyomásként nehezedett az önképzőkörré. A felek aránytalansága, s az a tény, hogy fölényével költőnk nagyon is élt, megmérgezte a közeget, s törvényszerű, hogy mikor a rutinosan egyensúlyozó, türelmes Gaál Ferenc tisztét a vehemensebb Révfy Zoltán vette át, ez a képtelen helyzet robbanáshoz vezetett.

Amilyen értékes adatokat kínált az előbb áttekintett értekezés Kosztolányi készültségének és helyzetének rajzához, szemlélete, »világnézete« és főleg

retorikai vénája szempontjából, majdnem ilyen tanulságos az az emlékbeszéd, amelyet az aradi vértanúk emlékére tartott rendkívüli ülésen, 1901. október 7-én mondott el. Kiss Ferenc monográfiája tud ugyan róla, többször idéz is belőle, de — a *Mostohából* kimaradván — szövege különben ismeretlennek mondható.

Ahhoz azonban, hogy az emlékbeszéd magasabb patriotizmusát érdeke szerint mérhessük, meg kell ismerkednünk ennek az időszaknak egy másik, ugyancsak ismeretlennek tekinthető költeményével, amelynek csupán első hat sora olvasható *Álmodtam, álmodtam* címmel a Kosztolányi összegyűjtött verseit tartalmazó kötetben. (Budapest, 1962. II. 278; 1964. 684.)

ÁLOM

Álmodtam, álmodtam
távol Ázsiáról,
messze Ázsiáról,
ragyogó napfényben,
dicsőségben fürdő
magyarok honáról.

Oh, hogy felébredtem,
könnyel telt meg szemem,
mert fájt látni nekem,
a sötétség után
milyen fényes dicsőség
ragyogott mindenben.

Hogy odaszállt lelkem,
mennyországba' jártam,
mert hazámat láttam
fénylő dicsőségben
s nem hitvány, görnyedő
rút rabszolgaságban.

Láttam őseimet,
kacagány volt rajtok,
villogott szép kardjuk,
hogy az ütközetbe
rohantak, dübörgött
a parlag alattok.

Láttam őseimet,
láttam eget rázó,
villámot szikrázó
nyilokat, ahol csak
jártak, a csatatér
piros vérben ázó.

Hallám a kürtöknek
kiváló fúvását,
a ménnek futását,
hej szegény hazámban
ily képeknek dehogy
lelhetni most mását.

Oh, hogy felébredtem
és sírva fakadok,
oh mért nem hagytatok
az álom ölében,
édes feledésben
oh mért nem hagytatok.

Agai virágok
(Apró versek)

I

1. Almostam egyetemet
Kéz volt, véges végre.
Kéret levettem
Kérem - a fátudgyon.

3. Válaszoltam
He is idősebb
Mint égi kőszed
Ellent, domrállat.

2. Jönny volt a szia
Gyönyörű kőszed.
Működés, kőszed
Vél a foglalatja.

4. Deállom újra
He is kőszed
He is kőszed
Kőszed és újra.

5. Kőszed pőszed
Gyönyörű kőszed.
Kőszed és újra
Kőszed és újra.

I

He is kőszed
Kőszed és újra
Kőszed és újra
Kőszed és újra.

Egy kőszed, egy kőszed
Kőszed és újra
Kőszed és újra
Kőszed és újra.

Ia.

Kőszed és újra
Kőszed és újra

He is kőszed és újra
Kőszed és újra

A zsengek egy értékes darabja

Dr. Lauerórné Jánosné

amirális
a vállalatigazgató

Írták: mondhatlanul ismét

1. Gyorsan jussátok el
doggal az utasokat
de nagyon gyorsan
idején a kórházba

2. Mindig megvárjátok akkor
azt a pillanatot
amikor minden kórházban
egy nagy város
egy kórház
jól fel van a kórházban
amirális

3. Míg ha az ember nem kéri
azt csak mondani szeretem
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

4. Azt nem tudom mondani a kórházban
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

5. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

6. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

7. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

8. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

9. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

10. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

11. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

12. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

13. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

14. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

15. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

16. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

17. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

18. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

19. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

20. Az ember nem kéri az ember nem kéri
amirális az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri
ahogy az ember nem kéri

Csáth Géza műfordítása

Társ.

— Bolcsodó írók —

Fide:

Károlyi Pál
F. v. tan.

Tanult meg, per fia: a szent lemondás.
Lemondani nekem szíj fűdalma-étes.
Ura a vigetnek, ki az életnek
Gyógyas is kérés nem fia a szívhez.
Ked a tünéstől, mint vil' bágyadom
Minden egy, szent lástam hervadava,
Gyógyult mosolyában, hogy a világy lássa.
Kiradatok is kérés a porokból sorsu.

Szindok lemondani... szíj sítu nyugodtan
Köztom le fűmet siri nyugodtan.
Ked a lemondás: a halottak arcán
Ugy szíjten mosolyog az öröklet alma.
Mint a halat, ha meg sárgán valik
Levegő a kandi utolsó pengője
Speren egy a szent kérés halálúgy
Minden szíjten, elleten az élet.

A királyi és köztársasági, de a szent és a szent.

A dicséretesre minősített vers

Álmodni, álmodni
messze Ázsiával,
távol Ázsiával,
ragyogó napfényben,
dicsőségben fürdő
magyarok honával.

1900—1901

Az *Álom* voltaképpen egy meg nem született, hat énekes, a régi magyarok ázsiai életéről szóló eposz előszava, amint arról a hatodikos nagydiák naplójából értesülünk. (Kosztolányi Dezsőné: I. m. 67.) Érzésköre és magyarság-szemlélete sem eredetinek, sem korszerűnek nem mondható. Ugyanaz a műltszemlélet él benne tovább, melyet Berzsenyi, Kölcsey és a fiatal Vörösmarty alakított ki, s amely a századforduló tájára már sokban és sok helyen érzелgős nosztalgiává hígult. A divat kiszűrte, elherdálta belőle azokat a feszítő energiákat, amelyek például *A magyarokhoz* klasszikus strófáit Berzsenyinél, *Zrínyi dalát* Kölcseynél vagy Vörösmarty *Zalán futását* éltetni tudta. A régi dicsőség emléke ostromozó, alkotó cselekvésre buzdító példa volt ezekben a versekben, s ahogy az alkotó cselekvés közelsége és konkrét társadalmi programja távolodni és enyészni kezdett, a fölnövő nemzedékek annak arányában sínylették meg hiányait is.

Kosztolányinak ez a verse is akkor született, amikor még nem volt mivel föltölteni az irodalomtörténeti öröksé-

get. A sablontól azonban valamelyest így is elüt, a fiatal lélekteltség nem elégszik meg a halott sémákkal. Eszmei föltöltéshez, újrateremtéshez nem lévén mondanivalója, az érzés ellágyítása, a nosztalgia fölédesítése révén próbál érvényt szerezni a maga megindult bőségének. Az álomnak ez a dalszerűsége, stilizált érzelmessége, az egykori múlt idézésének ürügyén voltaképpen azt az egyetemesebb érdekű múltba révedést futtatja ki, amelynek példáiba a *Négy fal között* verseiben olyan gyakran beleütközünk.

Persze, ez a korai vers formailag igen kezdetleges, s még Kosztolányi akkori szintjéhez mérten sem mondható sikerültnek. Az alapgondolat ismételtetése néha alig hoz figyelemre érdemes variációt. Az ötödik szakasz ritmusa és rímélése annyira nehézkes és suta, hogy alig hihető: ezt a megoldást a költő akár e sorok születése pillanatában is véglegesnek tartotta. S mikor a hatodik szakaszban a kürtök és ménék futásának fájdalmas hiányát fölpanaszolja, már-már humorosan hat a patetikus hang.

Am a versben szóhoz jutó nosztalgiát mégis hiba volna mulandó érzésként kezelnünk. A hajdani dicsőség emlékképei élete során többször fölfölrémlenek emlékezetében. S közét ehhez a régi magyarsághoz ősein át, családjá révén is szorosnak vallotta. Igaz, a *Szómadásban* megjelent híres vers, az *Életre-halálra* minden vonatkozásban összehasonlíthatatlanul éret-

tebb, mélyebb, mint a szóban forgó *Álom*, de nedveket ebből a gyökérből is szívott. A dicső múltba révedés hajlama később csitul ugyan, de a *Négy fal között* egyik *Magyar szonettje* még egyenesen így intonál:

Almodtam én is fényes Ázsiáról,
hol harcra fú a vágató magyar,
aranymezőkön jártam messze, távol,
hol hősebet piros virág takar.

Ehhez a réveteg patriotizmusához képest bizony ember- és valóságközeli az a másik, amelyet az október 6-i emlékbeszéd példáz.

Mint az efféle emlékbeszédek a századfordulón, Kosztolányi is fölidézi a szabadságharc emlékét, és bő teret szentel az elbukás miatti fájdalom érzéseinek. Ezek kifejezésében sokszor épp oly dagályos, mind az egykorú szónoklatok többsége, s történelemismeretéből is hiányzik az a korszerű tudás, amely az 1848–49-es szabadságharcot a maga bonyolultságában láttatná. De nemzeti gőg helyett a veszteségérzés hatja át. S bár szemléletének naivul romantizáló jellege lépten-nyomon kiütözik, az események fölidezésének egész hangoltsága olyan írói ígér, aki a frázissá koptatott emlékek mögül az igazi emberi tartalmakat és tényeket igyekszik kihámozni.

Igen szembeötlő, hogy az Aradon kivégzett tizenhárom tábornok vértanúságát nem a szólamok nyelvén, hanem az események fölidézése révén

igyekszik érzékelhető közelségbe hozni, vagyis hogy nem az érzések, hanem az anyag, a látvány felől építi emlékbeszédét. Krónikási tüzetességgel követi a kivégzés eseményeit, s eközben a tárgyas mozzanatok mindig új tápot, fedezetet adnak a megrendültségnek, de leíró-elbeszélő természetük révén tagolják, sőt ellenpontozzák is a gyász ünnepélyes áramlását. Egy helyen például a nemzeti függetlenség ügyének jelentőségéről szónokolva az érte hozott áldozat nagyságára tér, s ilyen megrendült kifakadás formájában: »Oh, hogy éppen nektek kellett ezt véretekkel öntözni, dicső tizenhárom? Vagy ha az ég azt rendelte, hogy meghaltok, miért nem söpört el a háborúi zaj, mint a falevelet a szélvihar? Vagy azért kellett az akasztófán meghalnotok«, hogy jelképpé váljatok? Ám ezt a retorikus vívódást a gyötrelmes emlékek hirtelen epikus jellegű közlés, higgadtabb menetű elbeszélés váltja föl: »A váróra alig verte el a két órát, a katonaság, mely egész éjjel örködött, talpon volt már. A várkapu is csikorodt: a lelkészek jöttek. Belépve a komor cellákba, valamennyi tábornokot forró áhítatban találták. Ott térdepelt sok a feszület előtt a gyertya fénykörétől megvilágítva.«

Bizonyára olvasmányaiból tudja, hogy a papokra mély benyomást tett a látvány. Érdeemes megfigyelni, hogy ezt az adatot miként tudja a beleérzés, beleképzelés révén intenzívebb élménnyé avatni: »Azokról a sárga, szenved-

dő arcokról, kiégett szemekről lesugárzó fényözön oly furcsa volt! S a lelkészek (...) megfélelkezve hivatásukról térdre estek előttük, s hozzájuk imádkoztak, mint a szentekhez.» Az amúgy is drámai helyzet ezen a ponton már mitikussá nő, s nagyon is teatrálissá. De nyomban jön ismét a tárgyiasabb leírás: »Azután mindegyik megbízatásokkal látja el lelkészét, vagy átadja neki csekély hagyatékát, ki egy órát, ki egy inggombot, hogy juttassa családjához. Lázár Vilmos Winkler Brúnónak három levelet ad át, hogy azt beteg nejének nyújtsa. Aulich, Lahner, Kiss szintén írások, levelek átadásával bizzák meg meghittjüket. Vécsey azonban komor és borús, mert elszegényedett családjának sorsa lebeg szemei előtt. Schweidel csak fiát szeretné kebléhez ölelni, Kiss Ernő meg még egy diadalmas csatában vezényelni.« Lehet, hogy forrásai eleve ilyen drámai fokozatossággal sorolták az adatokat, de nagyobb a valószínűsége, hogy a hatásfokozás, az effektusok színeire is ügyelő változatosság az ő műve. A Kiss Ernő virtusában föllobbanó élénkebb színre például ilyen komorabb tónusú mozzanat következik: »Damjanich arca a legsötétebb a foglyok közt. Bizalmatlan, majdnem szótalán; sehogy sem tud könnyre olvadni. Egész éjjel szivarozik, úgyhogy midőn belép hozzá Sujánszky, egész füstfellegben találja. Az ágyra dőlve olvasgat egy könyvet, mit beléptekor félretol, s a legbizalmasabb beszélgetésbe elegyedik vele.« Aztán elképzelve a celláról cellára járó pa-

pok érzéseit, eloldva magát az epikum pórázáról, így sóhajt föl: »Mennyi lelki erőnek kellett lenni bennük, hogy végignézhessék az élet utolsó vergődését, midőn mindegyikhez a szeretet (...) érzése mellett az eszme sokasága fűzé.« S már nem lep meg, hogy ebből a fájdalmas képzelgésből a következő mondatban ismét szilárdabb közegbe lép: »Schweidel Szabadkán lakó rokonainak pénzt küld, Török és Knézich igen komorak és szótlanok, s egész éjjel a feszület előtt térden állva imádkoznak. Pöltenberg, minél közelebb lesz az óra, annál inkább reménykedik, mert gyermekei azt írják levelükben, hogy szabadulása majdnem bizonyos. Nagy-Sándor Göргеit tartja minden okának...«

A tárgyias részletek és az érzésgondolat közvetlen kifejezésének ez az egymást váltogató ritmusa voltaképpen azt célozza, hogy az emlék tragikus drámaisága minél több oldalról, több alakban kerítse hatalmába a hallgatóságot. S e célból nemcsak a krónikások följegyzéseit, de a környezetet s a tájat is mondanivalója érdeke szerint idézi föl Kosztolányi. Szépírói élelmességének talán ez a legnyilvánvalóbb jele, mert alakító igyekezete ilyen helyeken látszik a legpörébben. »A hűvös őszi szél patyolattisztára fújta a kék égboltot, egyetlenegy felhő sem látszik rajta, csak a hold ballag lassú, vészjósló csendességgel, s éles körvonalakban tünteti elénk a vár komor homlokát nagy ablakaival. Azokon az

ablakokon csak áttetszett az a tizenhárom gyertyavilág. A fájdalom már nem marcangolta lelkeiket, alább hagyott, s csak tompán sajgott.« Enyhe malíciával azt lehetne kérdezni: honnan tudja, hogy tizenhárom ember lelke milyen állapotban volt azon az éjszakán? Nyilvánvaló, hogy ez a tudósítás, akár előbb a hold vészjóslójárásáról fölidézett kép, a költő képzeletének műve. Akár ebben a szintén személyes közelséget szuggeráló helyzetképben a kozmikus vonatkozású mozzanatok: »Így telt el az idő rettenetes lassúsággal egynegyed hat óráig, midőn a katonaság már kivonult a vár-sáncba. Az ég csak nem akarta felnyitni szemét. A hold halványodott már, de egyetlen sugár sem mert feltekinteni a szürkepókhálós mennyboltozatra.« S ez az alakító élelmesség, mely mindent a tragikus eseményhez hangol, mindenütt így bánik a táj s a kozmosz közönyös anyagával.

Mindenütt, ahol csak lehet. Mert mindenütt mégsem lehet, s az ízlés és az arányérzék már ekkor is elég éberen működik. Igen jellemző, hogy ott, ahol a kivégzés iszonyú mozzanatait idézi föl, szemérmesebb ez az expanzív alakítókedv, s engedi, hogy elsősorban a tény, a látvány hasson. S ha a kommentáló buzgalom mégis közbeszól, szavait illően rövidre fogja: »Három gránátos előlép s a vezénylőtisztre figyel. A kard lesújt, a tizenkét fegyver eldőrdül, a tábornokokat füstfelleg fátyolozza. Kiss Ernő még él, ... a golyó

csak vállperecét érte. Hirtelen odalép más három katona s közvetlen közelről a fejére sűtik a fegyvert. Csak a tiszt vezénylése s a lelkészek imája hallatszik. Az egyik az éghez szól, a másik a földhöz rögzik. Hét órákor már vége volt mindennek.»

Beszélnünk kellene még arról, mennyi más eszközzel operál még a drámaibb hatás érdekében. Miként nanyítja ki Damjanich alakját, s hogy a megrendült kérdésekkel, meditációkkal, reflexiókkal, kommentárokkal miként fokozza föl az emlékezés pátoszatát, s az életszerű földidézésel miként hozza gyötrelmes közelségbe, — de terünk kevés, s máris itt ágaskodik a következő kérdés: milyen természetű ez a lángoló patriotizmus, s milyen szerepe van az önképzőkörben?

Hogy nagy szerepe van, az bizonyos. Rákóczi, Széchenyi, Kossuth, március 15, október 6 emlékét minden évben díszüléssel ünnepli meg az önképzőkör, s ez csak egyike az iskolai ünnepségeknek. Kosztolányi minden ilyen alkalommal szerepel. Többször emlékbeszédrel, de őriz a díszkönyv egy Csáth Géza-művet is 1904-ből. Ez is Rákóczit ünnepli.

Íme egy március 15-e alkalmából megtartott díszülés műsora 1901-ből: »1. A *Himnusz* Kölcseytől, énekelte a férfikar; 2. Elnöki megnyitó; 3. A *Nemzeti dal* Petőfitől, szavalta Kellert Benő; 4. A *márciusi ifjak*, írta és felolvasta Kosztolányi Dezső; 5. *Rákóczi kesergője*, énekelte a férfikar; 6. 1848.

március 15. Petőfitől, szavalta Turzai József; 7. A múlt és jelen vezéreszméi, emlékbeszéd, tartotta Salamon Győző; 8. Az 1848 c. vers Jakab Ödöntől, szavalta Schmausz Dezső; 9. Az Előre c. vers Tóth Kálmántól, szavalta Sántha Endre; 10. Kossuth-nóta, énekelte a férfikar.» (Mostoha. 88—89.)

Elég kiadós műsor, s a címek alapján tartalmasnak is elképzelhető. Hogy a valóságban milyen volt, öblös-e vagy hiteles, dagályos-e vagy valóban ünneppélyes, ma már nehéz megtudni. Bizonyára nem volt gyöngébb egy-egy ilyen műsor sem az országos átlagnál, hiszen az iskola is a jobbak közé tartozott. Az évkönyvek által megőrzött tanárszónoklatok általában hangzatosabbak, mint Toncs Gusztáv Mikes-könyvének a patriotizmust példázó passzusai. Negyvennyolc eltiprásának traumája, a magyar hősiesség tragikus példáinak tudata, a nemzet elbukásainak emléke általában manifesztálóvá teszi ezeket a hazafias szövegeket. »De vigyázzunk! — inti hallgatóságát említett beszédében Csáth Géza is. — Zászlaja itt lobog közöttünk: visszahozta Kossuth Lajos. Kibontotta ezt a régi zászlót 1848-ban, diadalmasan, büszkén repült újra. Nem rongyolódott össze az idők szelében, hiszen az van reá írva, hogy a szabadságért! Ki írta rá? Rákóczi Ferenc! Mi látjuk e zászlót, s lelkesen követjük. Fölesküszünk rá, s megáldjuk Rákóczi kezét, aki először lobogtatta.«

A hangzatossága mellett azért is jellemzőnek mondható ez a szöveg, mert a cselekvő hazafiság konkrét problémái, a megoldatlan nagy nemzeti kérdések hiányoznak belőle. Hiába mutat előre, lényegében a múltról beszél. S ebben az október hatodikára írt Kosztolányi-émlékbeszéd sem különbözik tőle. A magyar értelmiségiek hazafias érzéseit ekkoriban két kérdés tartotta izzásban: a nemzetiségi kérdés és az Ausztriától való függés. Az előbbiről Szabadkán — iskolán belül — nem illet szónokolni. Tapintat és illemdőség egyaránt így kívánta. Az utóbbiról pedig nem volt szabad. Nem tiltották ezt drákói rendeletek, de a kiegyezés szelleme ekkorra már úgy szétszívárgott, hogy Deákot és Kossuthot önkéntelenül is együtt tisztelték a századforduló iskoláiban. Igen jellemző, hogy az aradi mártíromságot idéző Kosztolányi, mikor előadása végére ér, a lázító, gyötrelmes emléket ilyen föloldó konzekvenciával zárja: »Míg a nemzeti szellem kriptába volt zárva, az elnyomatás, a visszahatás keserű évei alatt lelkünk oltárán áldoztunk emlékének, — mert ah, sokat szenvedtünk még ezután is. A nemzeti eszme felébredésekor, 1867-ben a kegyelet újra felelevenítette emlékeinket, s most már díszes gránitoszlop s Zala György művészi remeke jelzi e tragédia helyét, melyre nemcsak mi viszünk koszorút, hanem még az idegen nemzetek is könnyet ejtenek a világszabadság mártírjainak sírhelyénél.«

Jellemző ez a föloldás azért is, mert a hatodikos gimnazista naplójából tudjuk, hogy a kamasz Kosztolányi haragos indulattal gondolt a Habsburgokra, s ez az indulat az 1905—1906-ban fölcsapó nemzeti lázadozással is még teljes lélekkel tud azonosulni. Röviden azt lehetne mondani, hogy az önképzőkör hazafias szellemére a konzervatív liberalizmus türelmes és tüntető jellege ellenére is anakronisztikus nacionalizmusa a jellemző. Annak illúziós, büszke és busongó magyarságszemlélete. A jobbakban akkor érik ez igazi patriotizmussá, amikor magába érleli a jogfosztott, elnyomott, nyomorgó milliók s az elnyomott nemzetiségek föl-szabadításának gondolatát.

Liberális jellege folytán ehhez eléggé nyitott is. Fokozottan vonatkozik ez Kosztolányira, akiben a társadalmi viszonyok fölismerésének képessége szinte olyan erős, mint a nemzeti érzés. A kettő azonban nem forr össze nála szervesen, s patriotizmusa még évekkel később is csak annyiban üt el a szokványos hazafiságtól, »hogy a múltból fölidézett véres és szörnyű árnyak, a paraszt egzotikus vadsága s a kitálat történelmi jelenetek látványos színjátéka révén a személyiség heves forrongását és szenzációéhségét is kifejezhette, ill. kielégíthette.« (Kiss Ferenc: *A beérkezés küszöbén.* 70.)

És most jutottunk ahhoz a ponthoz, ahol Kosztolányi sok megnyilatkozásának valódi értelme megnevezhető. Amit Kiss Ferenc a személyiség heves for-

rongásának nevez, másutt szenzációszomjúságnak, az már ebben az önképzőköri szereplésben is érzékelhető. Zsengébb alakban ugyan, mint később, de épp ezért nem is nevezhetnénk forrongásnak, inkább a személyiség ajzottságának, a világban való jelenlét erejének. Nevezhetnénk ezt az egzisztálás képességének is, s ha emlékszünk a hatodikos gimnazista filozófiai meditációira s az egyetemista »filozófiai extázisaira«, akkor annál inkább. Ez a képesség, ennek állandó jelenléte okozza, hogy nagyságtudatát, kíméletlen bírálatait, fennkölt tanácsait, folytonos ütközéseit, amelyek különben az önteltség, a nagyképűség és az összeférhetetlenség benyomását keltenék, ma is — megmosolyogva is — komolyan tudjuk venni. És teatrális alakításait is. Amikor vonakodva kezdi el a Goetheversből készült gyöngécske fordítás bírálatát; amikor nagy magasságból arról elmélkedik, hogy kritikusok és szerzők »mint víz és tűz. És valamint ezek nem lesznek egy testvérek soha, úgy közöttük sem fogja semmi, de semmi lerombolni a válaszfalat, míg a világ világ, míg ember ember lesz; annál nehezebb ez egy önképzőkörben, hol a lángoló ifjú vérben az ambíció nemes vetélye lüktet, mely küzdeni, harcolni kíván s nem szíveli meg az útmutató, vagy éppen bíráló szót.« Igen: »az ambíció nemes vetélye«, ez itt a lényeges, amiben a *nemes* akkor fejezné ki gondolatainkat, ha a *magas* fogalma is benne foglaltatna. Jelenthetné ez azt is, hogy a gondolkodás, a

problémák itt a létezés arányaiban mérülnek föl: »míg a világ világ, míg ember ember lesz.« A versek többsége is ezen vívódik: vagyunk s egyszer meghalunk; mi marad belőlünk?; s azon, milyen fájdalmas és édes meghajolni a sors előtt! A műfordítás-bírálat a kérdés alapelveivel néz szembe, az október hatodikára írt emlékbeszéd érzékenységünk legbensőbb rétegeit akarja fölverni. Tudja, hogy az önképzőkör közönsége nem tud vele szárnyalni, de amibe belekezd, abban itt is teljes lélekkel vesz részt, s bizonyára nagyon komolyan gondolja, amikor elsorolja, milyen készültség kívántatik a jó műfordításhoz: »A fordító merüljön el a költő lényébe, ismerje annak életét, körülményeit, vágyait és szenvedését, ismerje meg azonkívül nemcsak magát a nyelvet, hanem a népet is, mely azt beszéli, ismerje annak szellemét, tökéletesen bírja a nyelvet, melyen fordít, legyen gazdag szóbősége, kezelje a jelentésárnyalatokat, értse a fordítás csínját-bínját. (Mostoha. 103.)

Hivalkodás volna ez, a partner lehengetésének szándéka? Talán ilyen elem is van benne, de ennél sokkal több is: az életre, a *nagy vendégségre*, a férfimurkára készülő szellem hivatásláza, a vállalkozás arányainak pártosza. Enélkül a rengeteg műfordítás, vers és iromány, amit ekkoriban termel, s maga a termelőkedv szívós kontrázkodássá szürkülhetne, de a dolgokban és ügyekben való koncentrált jelenlét s a magas igény révén lökés-

szerű lendületekkel fejlődhet. A munkakedv is így nyeri el jelentőségét. Mikor bírálata hosszúságát magyarázza, a nyomósabb oka ez: »másképp pedig munkakedvem ragadott ily messzire, mert mindig szeretettel és kedvvel dolgoztam rajta. A munka egyedüli élvezetem és büszkeségem.« (*Mostoha*. 111.)

S ennek a vallomásnak, ha a munkát a »nagy vendégség«, a férfimunka, a »jó multság«, egy sikeres élet gazdagabb fogalmának részleteként képzeljük el, bizvást hitelt adhatunk.

Ennek a magyarázatnak a világánál kell még egy pillantást vetnünk első nagy lázadásának, s az iskolából való kicsapatásának eseményére is. Friedmann Ferenc Csokonai *Dorottyájáról* írt bírálatát elemezve azt vetette a kritikus szemére, hogy dolgozata üres és tudálékos, hogy »A bíráló gyakran használja a gúny kétélű fegyverét, pedig aki ezzel él, annak biztos talajon kell állnia, mert másképp kinevetik. A rómaiak is kifütyülték az ügyetlen gladiátorokat, mi is kinevetjük Friedmann-t, aki a germanizmus ellen szól, bár maga is germanizál. Hát magyarul van mondva, ez magyarul van mondva? Ez a legrettentőbb germanizmus.« Szavai végeztével a vezető tanár kijelentette, hogy »Friedmann bírálatának hangja nagyon is komoly és korrekt, árnyéka sincs benne a gúnynak; a titkár germanizmus ellen szól, bár maga is szokott germanizmust használni.« Kosztolányi erre he-

lyéről fölugrott s indulatosan így vá-
gott vissza: »Sohasem használok ger-
manizmust, ha használtam, mutassa
ki!« Révfy erre azt jegyezte meg:
»Majd alkalomadtán.« Kosztolányi az
előtte levő könyvet a padhoz csapta,
s a tanárhoz közelebb ugorva így szólt:
»Ez gyerekség! Tudok annyit, mint a
tanár úr! Különben én itt nem mara-
dok, az ülést itt hagyom!« S így is tett.
Később visszament Friedmann bíráló-
taért, hogy az esedékes fegyelmiben
fölhasználhassa, de ez már lényegte-
len. Tudjuk, hogy csúful alulmaradt:
kizárták az iskolából. (*Mostoha.* 94—95.)

Szempontunkból már nem is ez a
kifejlés a fontos, hanem az affér üt-
központja, a vád, hogy ő is használ
germanizmust. Fontos ez azért is, mert
fényt vet az iskola és az önképzőkör
egyik legszigorúbb, leggyakrabban el-
hangzó követelményére: a tiszta magya-
rosság igényére, másrészt arra — és ez
a tanulságosabb —, hogy Kosztolányi
mennyire a szívére vette a gáncsot. A
róla elmondottak alapján ezen a pon-
ton már joggal rögzíthető, hogy Révfy
tanár úr sértése nemcsak a gőgöt se-
bezte föl, de azt a folyton ajzott hiva-
tástudatot is, amelyben a nyelv sze-
retete és szolgálata igen magas szere-
pet töltött be. Az ifjú Kosztolányi úgy
érezhette, hogy egzisztenciájában érte
igaztalan támadás, így lázadása, éppen
gőgös szenvedélyessége folytán, az
ügyeiről való gondolkodás, a bennük
élés intenzitásának fokát is jellemzi.

Talán nem túlzunk, ha végezetül azt mondjuk, hogy ez a hivatásláz nagyban részes abban, hogy kudarcaiból, vereségeiből mindig valamilyen magasrendű bravúrral vágta ki magát Kosztolányi. Miután kicsapták a gimnáziumból, magántanulóként kitűnően érettségizett. És később is, már érett korában a rázuduló támadásokból és elszigeteltségből olyan művekkel vágta ki magát, amelyek előtt barát és ellenség meghatottan tisztelgett: a *Neróval*, az *Édes Annával*. Az Ady-pör vereségére a *Marcus Aurelius* válaszolt, s Révfy tanár úr gáncsára a nyelvtisztító Kosztolányi kötetnyi cikke s az író gyöngyözően eleven és ékes magyarsága lehetne a válasz, — de hát a nagy művek nem elszigetelt ingerek szüleményei, hanem a személyiség teljes értékű válaszai a létezés kérdéseire. S Kosztolányi önképzőköri működésében is az a fontos, hogy ez volt az első fórum, az első műhely, az önképzés porondja, ahol tehetségét mozgósította, ahol magas igényét a küzdelem, a megvalósulás valódi közegében próbálhatta ki, ahol a létezés kérdéseire adandó nagy feleletek írói erőpróbáit elkezdhette, ahol először mérhette, ízlelhette hivatalos részesként édességeit és keserűségeit annak a nagy vendégségnek, amelynek végül halhatatlan számadója lett.

Howard St. Hayes[illegible]

A mindmáig kiadatlan gyászbeszéd

Az önképzőtan hadászata feljelen Tompá emléke
 című emlékeztető. valamint az ott. bán, az
 aradi véltanul emlékeire rendszeres gyűjtésnek
 felelősek. Oct 6 az. Lillán megújult foglalom Rich.
Engelmann ismétlődött.

Köszönetnyilvánítás
 1881. o. k.

Az önképzőtan hadászata feljelen Sirovágy az. dalcseben,
 valamint 1881 márc. 15-én tartott „Károlyi ifjak” című felhívására.
 Kétféleképpen, a mielőtt már megújult elfoglaltan mind
 le nem is hallam, s orvoslal emlékeztető.

Köszönetnyilvánítás
 1881. o. k.

Két bejegyzés az érdekműnyben

A zárt ülésről készült jegyzőkönyv
május 10-én 1974. évi 10. sz. határozat
szelvénye.

Az előző ülésről készült jegyzőkönyv határozatát a közgyűlés elfogadta, és a határozatokat a közgyűlés határozatának minősítette. A közgyűlés határozatát a közgyűlés határozatának minősítette, és a határozatokat a közgyűlés határozatának minősítette.

A közgyűlés határozatát a közgyűlés határozatának minősítette, és a határozatokat a közgyűlés határozatának minősítette. A közgyűlés határozatát a közgyűlés határozatának minősítette, és a határozatokat a közgyűlés határozatának minősítette.

A közgyűlés határozatát a közgyűlés határozatának minősítette, és a határozatokat a közgyűlés határozatának minősítette.

A közgyűlés határozatát a közgyűlés határozatának minősítette, és a határozatokat a közgyűlés határozatának minősítette. A közgyűlés határozatát a közgyűlés határozatának minősítette, és a határozatokat a közgyűlés határozatának minősítette.

A zárt ülés jegyzőkönyve

NÉV- ÉS CÍMJEGYZÉK

A beérkezés küszöbén 51, 67
Ady Endre 24, 25
A magyarokhoz 57
A márciusi ifjak 64
A múlt és jelen vezéreszméi 65
Arany János 10, 51 52, 54
Aranysárkány 5, 6
A szép hűtlenek 49, 50, 51
Aulich Lajos 61
A vallató (híd) kő 40, 44

Ábrányi Emil 54
Ágácvirágok 35, 36, 38
Álmodtam, álmodtam 55
Álom 57, 59

Bácskai Ellenőr 44
Bácsmegyei Napló 21
Berzsenyi Dániel 5, 25, 57
Brenner József (Csáth Géza) 11, 12, 21,
22, 24, 40, 43, 44, 64, 65

Catullus, Caius Valerius 17
Chanson 35, 37

Csáth Géza (Brenner József) 11, 12, 21,
22, 24, 40, 43, 44, 64, 65
Csillag Károly 12
Csokonai Vitéz Mihály 70

Damjanich János 61, 64
Deák Ferenc 66
Dialóg 38, 39
Dorottya 70

Egy őszi est 19
Előre 65
Elszakadt húr 20
1848 65
1848. március 15. 64

Édes Anna 72
Életre-halálra 58

Finálé 37
Friedmann (Fenyves) Ferenc 21, 23, 24,
34, 70, 71

Gaál Ferenc 12, 13, 14, 16, 20, 24, 28, 54
Gellert, Christian Fürchtegott 45
Goethe, Johann Wolfgang 13, 48, 53, 68
Gogol, Nyikolaj Vasziljevics 19

Görgei Artúr 62
Grüner Andor 20, 21, 34, 48, 54

Habsburgok 67
Hajnali részegség 6
Heine, Heinrich 10
Hiador (Jámbor Pál) 25
Himnusz 64

Írók, festők, tudósok 7

Jakab Ödön 65
Jámbor István 19
Jámbor Pál (Hiador) 25

Kardos László 50
Kálnai Dezső 18, 20
Kellert Benő 20, 34, 54, 64
Kisfaludy Károly 5
Kiss Ernő 61, 63
Kiss Ferenc 8, 9, 27, 51, 55, 67

Knezich Károly 62
 Kossuth Lajos 64, 65, 66
Kossuth-nóta 65
Kosztolányi 11, 12, 13, 17, 18, 25, 57
 Kosztolányi Árpád 10, 11, 22
 Kosztolányi Dezsőné 11, 18, 25, 57
 Kölcsey Ferenc 57, 64
 Kőszeghy Zsuzsika 26
Kritika 8, 39

Lahner György 61
 Lázár Vilmos 61
 Llockenstok Róza (Ohrmann Kálmánné)
 43
 Loósz István 25

Magyar szonett 59
Marcus Aurelius 72
Mignon 13
 Mikes Kelemen 26, 27
Modern költők 49, 51
 Móricz Zsigmond 24
Mostoha 8, 18, 21, 22, 24, 48, 50, 51, 52,
 54, 55, 65, 69, 70, 71
 Munk Artúr 22

Nagy Nándor 19
 Nagy Nándor 62
Nemzeti dal 64
Négy fal között 35, 37, 58, 59
Nero, a véres költő 72

Nyugat 49

Ohrmann Kálmán 43
 Ohrmann Kálmánné (Llockenstok Róza)
 43

Pesti Hírlap 21
Petőfi Sándor 64, 65
Pöltenberg Ernő 62

Rába György 49, 50, 51
Rákóczi Ferenc 26, 64, 65
Rákóczi kesergője 64
Reviczky Gyula 29, 51, 52, 54
Révfy Zoltán 21, 23, 24, 28, 54, 71, 72
Rügyfakadás 18

Salamon Győző 65
Salamon Viktor 19, 34
Sántha Endre 65
Schmausz Dezső 13, 52, 65
Schweidel József 61, 62
Sírvirágok 20, 29, 34, 35, 38, 52
Sors 37, 38
Sorsunk 37
Sőtér István 7, 39
Sujánszky Euszták 61

Szabadka sz. k. város községi főgimnáziumának értesítője az 1900/1. tanévről 9

Szabolcska Mihály 35
Számadás 58
Szász Károly 13, 14, 15, 16, 54
Szeifert Ernő 17
Szemere Miklós 15, 16
Széchenyi István 25, 64
Sztrókay Kálmán 22

Toncs Gusztáv 25, 26, 28, 65
Tóth Árpád 50
Tóth Kálmán 65
Török Ignác 62
Turzai József 65

Über allen Gipfeln 49

Vas István 16

Vass A. Kálmán 37

Vergilius, Publius Vergilius Maro 10

Vécsey Károly 61

Vigasz a könnyekben 48

Vitkovics Mihály 25

Vörösmarty Mihály 11, 57

Winkler Brúnó 61

Zala György 66

Zalán futása 57

Zágoni Mikes Kelemen élete 26, 65

Zrínyi dala 57

ÉLETJEL MINIATŰRÖK

1. L é v a y Endre:
ÚJ LÉLEKINDULÁS
2. S á f r á n y Imre:
ZSOMBÉKOK
(Vallomás Vinkler Imre művészetéről)
3. D é s i Ábel:
KORTÁRSAIM
(Versciklus)
4. K o l o z s i Tibor:
ÖRTŰZ FÉNYÉBEN
(Szabadkai folyóiratok és könyvek)
5. B a l á z s G. Árpád
BOLYONGÓ PALETTA
(Önéletrajz)
6. D é r Zoltán:
AZ ÁRNY ZARÁNDOKA
(Csáth Géza emléke)
7. L é v a y Endre:
FÉLÁLOM UTÁN
(Monodráma)
8. B u r k u s Valéria
IBOLYA
(Ferenczi Ibi rivaldafényben)

9. G a j d o s Tibor:
A CSILLAGOS HOMLOKÚ
(Hangya András életútja)
10. G a r a y Béla:
A KULISSZÁK VILÁGÁBAN
(Önéletrajz)
11. B a r a n y i Károly:
IKAROSZ SZÁRNYÁN
(Önéletrajz)
12. D é r Zoltán:
AZ ELSŐ MŰHELY
(Kosztolányi Dezső önképzőköri
évei)

Előkészületben:

Petkovics Kálmán:

ÖNIGAZOLÓ ELŐBESZÉD

(Szociológiai tanulmány)

Dévícs Imre:

NAPÓRA

(A Képzőművészeti Találkozó
opusa)

Herceg János:

SZABADKAI SZÍNEK

(Oláh Sándor festészete)

Schwalb Miklós:

A SZÉN

(A mártír költő hátrahagyott
versei)

Márton Domokos:

A SZERKESZTŐ

(Jegyzetek Dettre János arcképé-
hez)

nek és alakja teljes megrajzolásának kiindulópontja ez a város; az irodalomtörténész aztán elhagyja Szabadkát, hisz a költő alkotóművészi nagy kibontakozása nem itt játszódott le.

De innén indult el, és hogy milyen érlelő erővel nyilvánult meg ennek a városnak, a város népének, tájának, hangulatának hatása a költőre, azt Dé r Zoltán pár esztendővel ezelőtt, a MOSTOHA című kötetének előszavában vázolta fel, s újabb, még igényesebb munkája, AZ ELSŐ MŰHELY olyan ismeretlen részleteket tár fel Kosztolányi diákéveiből, amelyek sokban hozzájárulnak egy — a haladó évekkel párhuzamosan jelentősebbé váló — írói arckép megrajzolásához.

Az itt következő — olykor lehalkított, olykor szinte átforrósodott sorok — nemcsak városunkhoz simulnak, hogy művelődéstörténetünket gazdagítsák, hanem Kosztolányi Szabadkájához visznek közelebb bennünket, ahhoz a képhez, amely műveiben maradandóan él.

